

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

2

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

2

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

LAIMA BUCEVIČIŪTĖ

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ERDVĖ: GEOPOLITINĖ PERSPEKTYVA XVI A. NARATYVINIUIOSE TEKSTUIOSE

Įvadas. Kiekvienos valstybės geopolitinė tapatybė tarsi veidrodis atspindi sudėtingų ir dažnai prieštaringų istorinių procesų srautą, formavusį politinės erdvės kontūrus ir pagrindines užsienio bei tarptautinės politikos direktyvas. XIV–XV a. pirmojoje pusėje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK) vykdė agresyvią užsienio politiką, savo teritorinės plėtros perspektyvas modeliuodama rytų slavų erdvėje. Tačiau jau XV šimtmečio paskutiniais dešimtmečiais jėgų pusiausvyra regione ženkliai pakito, kartu veikdama ir LDK imperinio mąstymo bei geopolitinio būvio regione galimybes. Todėl reikėjo koreguoti Gediminaičių dinastijos pirmtakų sukonstruotą geopolitinį kodą. Tolesnę Lietuvos valstybės strategiją, siekiant sukurti saugią geopolitinės tapatybės viziją ir garantuoti valstybingumą, veikė daugelis vidaus, užsienio ir tarptautinės politikos veiksnių. Reikėjo nuolat revizuoti dalyvavimą regiono politikoje sąlygojančias politines ir geografines prielaidas, išvalgiai vertinti geopolitinę sistemą.

XV–XVI a. LDK valstybingumo ir jos sienų kaitos istorija rodo komplikuotą geopolitinės aplinkos svarbiausių veiksnių – galios ir erdvės – tarpusavio sąveiką bei dėl jos įvykusius teritorinius pokyčius. Neabejotinai tai politinės istorijos tyrimų objektas, kurio vienas ar kitas aspektas istoriografijoje yra sulaukęs deramo dėmesio. Tačiau šią valstybės istorijos problematiką galima vertinti ir kitu matu – analizuojant aptariamo laikotarpio literatūrinį paveldą.

LDK valstybingumo istorija neabejotinai turėjo ir savo mentalinės sąmonės žemėlapi, kuriame ryškius geopolitinės savirefleksijos pėdsakus paliko visi, dalyvavę valstybės valdyme: tiek valdantysis elitas, tiek intelektualų sluoksnis, kurių valstybės erdvės savivoka neišvengiamai veikė aptariamojo laikotarpio raštijos tematiką, formavo naratyvinio diskurso kryptis. Ši tendencija akivaizdi. Juk XVI a. antrojoje pusėje

vykę treji valdovų rinkimai ir juos lydėję tarpuvaldžiai padarė nemenką įtaką visuomenės savimonei. Neatsitiktinai būtent šiuo laikotarpiu pastebimas politinės literatūros kūrimo intensyvumas. Trapi valstybingumo būseną neabejotinai žadino patriotinius jausmus ir skatino kurti bei siūlyti savus valstybės valdžios modelius.

Nesvarstant literatūros sampratos teorinio diskurso metmenų ir nesirenkant konkrečios interpretacinės schemas, kurioje analizės procesui patogiai atsivertų daugiasluoksnis ir įvairiaspalvis LDK raštijos tekstų masyvas, visgi derėtų pripažinti, jog galimybė senajai LDK raštijai suteikti istorinio šaltinio statusą egzistuoja ir ją reikėtų išnaudoti. Tyrinėtojai pripažįsta, jog būtent senosios raštijos tyrimai lėmė naujo požiūrio į literatūros mokslą susiformavimą ir naujų analizės rakursų paieškas¹. Būtent senosios raštijos tekstuose užfiksuotų istorinių įvykių ir kitų realiųjų analizavimas tapo slenksčiu, keitusiu metodologinius literatūros teorijos principus, tyrimo erdvėje perpinant istorinius, socialinius ir kultūrinius tekstų parametrus, kas iš esmės keitė ir literatūros kūrinio tyrimo galimybes bei ribas, o kartu keitė ir istorijos mokslo tyrimų metmenis.

Galimybė atverti naratyvinių tekstų erdvę ir per įvairių pasakojimų prizmę žvelgti į valstybės politinio, visuomeninio gyvenimo užkaborius, įvertinti teritorinio vaizdinio modelius yra gana patraukli. Pavyzdžiui, minėtinos pastangos atkurti XIII–XV a. senosios Rusijos politinio ir socialinio gyvenimo vaizdų pasažą, remiantis čia užklydusių keliautojų, diplomatų memuarais ir kita atsiminimuose užfiksuota informacija²; iškalbingas ir lenkų tyrinėtojo Piotro Eberhardto bandymas rekonstruoti senosiose kronikose užfiksuotą Lenkijos valstybės erdvės modelį, jos sienų klostymosi istorijos profilius³.

Taigi tyrimo metodologiniu pagrindu pasirinkus naratyvinių šaltinių kompleksą, iš esmės neatliekant jų tekstologinės analizės, o tiesiog žvelgiant į juos kaip į epochos pažinimo dokumentus, įmanu rasti užuominų ir apie Lietuvos valstybės geopolitinę tapatybę, jos erdvės vaizdinį ir kt. Abejonių nekelia mintis, jog XVI a. ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos bei kitų kraštų intelektualinis elitas sekė regiono geopolitinę situaciją, prognozavo ir geopolitiniu žvilgsniu vertino galimus valstybių tarpusavio santykių scenarijus. Šie politinio ir kultūrinio sąmoningumo vaizdiniai neabejotinai vienokiu ar kitokiu pavidalu atsispindėjo ir naratyviniuose tekstuose.

¹ L. Jakonytė, Senosios raštijos ir šiuolaikinės literatūros teorijų dialogas, *Senoji Lietuvos literatūra*, Vilnius, 2006, kn. 21, p. 28.

² St. Mund, Travel Accounts as Early Sources of Knowledge about Russia in Medieval Western Europe from the Mid-thirteenth to the Early Fifteenth Centuries, *The Medieval History Journal*, 2002, vol. 5, no. 1, p. 103–120.

³ P. Eberhardt, *Polska i jej granice*, Lublin, 2004, s. 13–21.

Analizei pasirinktas naratyvinių šaltinių kompleksas pasižymi žanrine įvairove. Tyrimo bazę sudaro tiek Lietuvos metraščių masyvas⁴, XVI a. kronikų tekstai, tiek įvairių autorių poleminiai, poetiniai, biografiniai kūriniai. Taigi LDK geopolitinės tapatybės vizijos, jos erdvės suvokimo požymių buvo ieškoma lenkų istorikų – Bernardo Vapovskio (*Bernard Wapowski*)⁵, Motiejaus Miechovitos (*Maciej Miechowita*)⁶, Martyno (*Marcin Bielski*)⁷ ir Joachimo (*Joachim Bielski*) Bielskių kronikose⁸. Darbe keliamos problemos sprendimo paieškos buvo tęsiamos tyrinėjant Motiejaus Stryjkovskio (*Maciej Strykowski*) kroniką ir kitus šio autoriaus darbus⁹; taip pat Livonijos

⁴ Полное собрание русских летописей: летописи белорусско-литовские, Москва, 1980, т. 35 (toliau – ПСРЛ); Lietuvos metraštis: Bychovco kronika, Vilnius, 1971.

⁵ *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535. Przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego, ze świeżo odkrytego spółczesnego rękopismu, z języka łacińskiego na ojczysty przetłómaczył, przypisami objaśnił, poczet rzeczy i osób dodał Mikołaj Malinowski*, Wilno, 1847, t. 1–3 (toliau – B. Wapowski, *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego...*); Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochonic. Część ostatnia, czasy podługoszowskie obejmująca (1480–1535), *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 2, Kraków, 1874, (toliau – B. Wapowski, *Kroniki...*). B. Vapovskio kronika, rašyta lotynų kalba, apima 1380–1535 m. laikotarpį. Paskutiniai kronikos dalis, chronologiškai apimanti 1480–1535 m. laikotarpį, skelbta rinkinyje „*Scriptores Rerum Polonicarum*“. Šiame darbe naudojamas Mikalojaus Malinovskio atliktu B. Vapovskio rankraščio vertimu į lenkų kalbą. Rankraščio vertimas baigiasi 1463 m. įvykiais. M. Malinovskio vertimas paskelbtas trijose knygos, išleistose 1847–1848 m. Vilniuje.

⁶ M. Miechovita, *Chronica Polonorum*, Kraków, 1521.

⁷ M. Bielski, *Kronika Polska*, Warszawa 1832, [w:] *Zbiór Pisarzy Polskich*.

⁸ *Joachima Bielskiego Dalszy ciąg Kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.: w rękopiśmie odkrył i do druku podał, oraz historyczno bibliograficzny opis żywota i prac Marcina ojca i Joachima syna Bielskich napisał i przyłączył F. M. Sobieszczański*, Warszawa, 1851.

⁹ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego Królewskiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przed Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach Ruskich przed Daniłowicza pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań*, Warszawa, 1846, t. 1–2; M. Strykowski, *Goniec cnoty, do prawych słachczów, przed Matysa Strykowiusa uczyniony w którym są przykłady piękne spraw mężów zacnych, postęпки sarmatów i królów Polskich, książąt litewskich i ich narodu sławnego wywód, i sprawy skuteczne z dawna w prochu zakryte, a od żadnego przedtym nie wydane, od początku ich aż do dzisiejszego z łaski Bożej krola Henrika*, Kraków, 1574. Darbe naudojamas šio kūrinio publikacija iš: *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego...*, Warszawa, 1846, t. 2, s. 467–563; M. Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, žemajdzkiego i ruskiego, przetym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprejmie pilnego doświadczenia*, oprac. J. Radziszewska, Warszawa, 1978; M. Strykowski, *O wolności Korony Polskiej, y Wielkiego Księstwa Litewskiego, a o srogim zniewoleniu inszych krolestw pod tyranskim iarzem Tureckim, o rokосу niniejszego tyrana Tureckiego Amurata, y wszystkiej krolew domu Ottomanskiego, krotki a skuteczny wywód, tudziesz ktorymby sposobem ta zła moc pogańska ukrocona być mogła, Matysa Strykowskiego przestoga, w Konstantynopolu, według czasu istotnie gwoli oyczyźnie napisana*, w Krakowie, 1575.

karo tematikai skirtus Andriaus Rimšos (*Andrej Rymsza*)¹⁰ bei Jono Radvano¹¹ epinius kūrinius. Temai aktualūs ir XVI a. diplomatų Sigizmundo Herberšteino (*Sigismund Herberstein*)¹², Elijaus Pilgrimovijaus (*Eljasz Pelgrzymowski*)¹³ darbai. Be kita ko, minėtini Augustino Rotundo¹⁴, Mykolo Lietuvio¹⁵, Mikalojaus Husoviano¹⁶, Alberto Goštauto¹⁷, biografinė Pauliaus Oderborno kūryba, skirta Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui IV¹⁸. Vienas šiame tyrime analizuojamų tekstų peržengia XVI šimtmečio slenkstį. Taigi problematikos lauką papildė Samuelio Daugirdo (*Samuel Dowgird*) kūrinys, iš esmės traktuotinas kaip M. Strykovskio kūrybos kompiliacija¹⁹.

Šie tekstai reprezentavo epochos kultūrinį klimatą, išryškino sociokultūrinio gyvenimo interpretacinius modelius, skverbėsi ir į politinio valstybės audinio tekstūrą, čia palikdami ryškesnius ar blankesnius intelektualinės vaizduotės vaisius. Todėl į juos bus

¹⁰ A. Rymsza, *Deketeros akroama, to jest Dziesięćroczna powieść wojennych spraw... Krzysztofa Radziwilla...*, Wilno, 1585.

¹¹ J. Radvanas, *Radviliada*, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodyną parašė, iš lotynų į lietuvių kalbą vertė, iš lietuvių į anglų kalbą įvadą vertė S. Narbutas, Vilnius, 1997.

¹² *Rerum moscoviticarum commentarij Sigismundi Liberi Baronis in Herberstain*, Basileae, 1571 (toliau – S. Herberstain, *Rerum moscoviticarum...*); С. Герберштейн, *Записки о Московии*, Москва, 1988.

¹³ E. Pielgrzymowski, *Dialog slachcica Litewskiego o prawdziwy woyny Inflantskiej krola Jego M. Stephana świętej y drogiej pamięci Pana naszego z księdzem Mokskiewskim od początku do konca krotko zebrany*, Wilno, 1594.

¹⁴ A. Rotundas, Trumpa Lietuvos kunigaikščių istorija nuo italų atkeliavimo, vadovaujant P. Libonui arba, kaip jį Lietuvos istorija vadina, Palemonui, iki Jogailaičių; A. Rotundas, Lenko pasikalbėjimas su lietuviu, nukreiptas prieš gėdingą ir klaidinantį Stanislovo Ožechovskio rašinėjimą, kuriuo jis norėjo nekaltai apšmeižti garsiąją Lietuvos kunigaikštystę. Iš šio pasikalbėjimo kiekvienas galės lengvai suprasti, kas yra tikroji laisvė ir ar Lenkijos karalystė turėtų su Lietuvos Kunigaikštyste sudaryti uniją, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius, 2000.

¹⁵ M. Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Vilnius, 1966.

¹⁶ M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrą*, Vilnius, 1977. Naujausias faksimilinis leidinys, skirtas M. Husoviano kūrybai: M. Husovianas, *Raštai*, iš lotynų kalbos vertė B. Kazlauskas, S. Narbutas, E. Ulčinitė, T. Veiteikis, Vilnius, 2007.

¹⁷ Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*.

¹⁸ Ioannis Basilidis magni Moscoviae ducis vita, a Paulo Oderbornio tribus libris conscripta..., [Vitebergae], 1585. Šiame darbe naudotasi lietuvišku kūrinio vertimu: P. Oderbornas, *Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas*, Vilnius, 1999. Iš lotynų kalbos vertė, komentarus parašė ir rodykles sudarė S. Narbutas.

¹⁹ *Genealogia albo krótkie opisanie Wielkich Książąt Litewskich i ich wielkich a mężnych spraw wojennych. Uczynione niegdyś przez Matysa Strykowskiego, a teraz odnowione i znowu na świat wydane: przez Samuela Dowgirda z Pogowia*, Poznań, 2004 [faksimilinis leidinys]; S. Daugirdas, *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžiū bei narsių karo žygių aprašymas, kadaise Motiejaus Strykovskio sukurtas, o dabar atnaujintas ir vėl išleistas Samuelio Daugirdo iš Pagaujo*, parengė R. Koženiauskienė, K. Gudmantas, Vilnius, 2001 (toliau – S. Daugirdas, *Genealogija...*).

žvelgiama kaip į aptariamojo laikotarpio kultūrinių ženklų visumą, mėginant tiesiog prakalbinti pačius šaltinius, įkyriai neperšant šiandienos interpretacijų tekstuose nusėdusiems praeities įvykių bylojimams.

Bene svariausias indėlis į senosios raštijos, kaip valstybės politinę programą ir nuostatas galintį atspindėti informacijos šaltinį, yra literatūrologo ir kultūros istoriko Dariaus Kuolio²⁰. Tyrinėtojo darbai leido suformuoti šio darbo metodologines prielaidas bei ieškoti tyrimo nišų, kuriose atsiskleistų kiek kitokių valstybės politinės erdvės vaizdinių kontekstai. Plačiau kiekvieno neaptariant, minėtini ir kitų autorių, kaip antai: Sigito Narbuto, Eugenijos Ulčainaitės, Albino Jovaišo, Algimanto Radzevičiaus, Marcelino Ročkos, Tomo Veteikio, Kęstučio Gudmanto tyrimai, kuriuose atsiveria gili ir subtilia kultūrinės žiūros metodika paremta valstybės ir tautos, kaip svarbiausių valstybinio gyvenimo ir socio-geopolitinės orientacijos svertų, analizė, akcentuojant literatūrinę tekstų plotmę, kartu išryškinant kultūrinės potekstes, slepiančias ir valstybinės minties trajektorijas²¹. Darbo kontekstui svarbūs ir Giedrės Mickūnaitės tyrimai, atskleidžiantys Vytauto politinės figūros, kaip valdovo ir galios reprezentanto, įvaizdžių paletę, pristatant plačias ir universalias naratyvinių šaltinių galimybes tokio tyrimo specifikai²². Lietuvos metraščių pažinimui neabejotinai svar-

²⁰ D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Renansas, Barokas*, Vilnius, 1992; D. Kuolys, Asmens ir tautos išganymo drama. Barokinės Lietuvos istorijos pataisas, *Naujasis židinys*, 1991, Nr. 3; D. Kuolys, Asmenybės ir tautos ugdymo klausimai M. Daukšos, Mykolo Lietuvio ir M. Strijkovskio raštuose, *Lietuvos pedagoginės minties raida XVI–XVII a. kultūros veikėjų raštuose*, sud. I. Lukšaitė, Kaunas, 1991; D. Kuolys, Didaktinė A. Vijūko-Kojalavičiaus ištarmė, ten pat; D. Kuolys, Lietuviškojo imperializmo tekstai, *Sietynas*, 1990, t. 9; D. Kuolys, Tautinės valstybės idėja Lietuvos Renanso raštuose, *Mokykla*, 1993, Nr. 10; D. Kuolys, Laisvės sampratos XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštuose, *Seminarai*, red. A. Jokubaitis, A. Kulakauskas, Vilnius, 1998; D. Kuolys, Lietuvio ir Lietuvos sąvokos XVI–XVII amžių lietuviškuose raštuose, *Kultūrų sankirtos*, Vilnius, 2000; D. Kuolys, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas, Albertas Vijūkas Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, t. 2, Vilnius, 2004. Išsamus D. Kuolio studijos aptarimas ir pagrindinės problematikos atskleidimas: Dariaus Kuolio knygos *Asmuo, tauta, valstybė...* aptarimas, *Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos*, Vilnius, 1995, Nr. 5, p. 9–32. Ir kt. tekstai.

²¹ S. Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius, 1998; S. Narbutas, LDK istorijos vaizdas Motiejaus Strijkovskio raštuose, *Naujasis židinys*, 1998, Nr. 4; S. Narbutas, Lietuviškoji raštija, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 276–292; E. Ulčainaitė, *Lietuvos Renanso ir Baroko literatūra*, Vilnius, 2001; A. Radzevičius, *Senosios lietuvių literatūros ir kultūros akiračiai. Probleminiai svarstymai*, Kaunas, 1997; M. Ročka, *Mykolas Lietuvis*, Vilnius, 1988; E. Ulčainaitė, A. Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius, 2003; J. Ochmanskis, Mykolas Lietuvis ir jo traktatas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius (XVI a. vidury)“, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 157–185. T. Veteikis, Mikalojus Husovianas epochų ir tapatybių sankirtose, M. Husovianas, *Raštai*, p. 207–302; K. Gudmantas, Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė, *Darbai ir Dienos*, t. 44, p. 105–124.

²² G. Mickūnaitė, Išrankioji atmintis arba prisiminimai apie Vytautą, „iškiliausią bei žiauriausią valdovą, kurį Lietuva yra turėjusi“, *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius, 2002, p. 109–126; G. Mickūnaitė, *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008.

bus Rimvydo Petrausko darbas²³ bei Mečislovo Jučo tyrimai²⁴. Išvalgos apie lenkų ir lietuvių autorių naratyvinių šaltinių tekstologines potekstes, idėjinės plotmės skirtumus ir panašumus buvo itin vertingos suvokiant patį kontekstą ir organizuojant tyrimą. Zbysławo Wojtkowiako²⁵ bei Julios Radziszewskos²⁶ tyrimai pravertė siekiant pažinti svarbią vietą šiame tyrime užimančią M. Strykowski kūrėją.

Naratyvinių šaltinių bei istoriografinio įdirbio analizė padiktavo ir svarbiausią šio darbo tikslą. Pagrindiniu tyrimo uždaviniu tapo LDK valstybės erdvės pojūtį išryškinančių užuominų paieška XVI a. naratyvinio diskurso plotmėje. Kitaip tariant, tyrimo akiratin patekusiųose tekstuose ieškota valstybės erdvės mentalinių ar konkretų teritorinių modelių, jo įsivaizdavimą ir geopolitinę tapatybę išryškinančių detalių.

XVI a. raštija kaip istorinis šaltinis

Šiuolaikinių literatūros teorijų formuojamos tyrimų kryptys, plati analizės objekto parinkties skalė bei literatūrinio tyrimo tarpdiscipliniškumo pobūdis leidžia kalbėti apie naujo literatūros tyrimų diskurso susiformavimą, kuris pakeitė literatūros, kaip tam tikros tyrimų srities, ribų ir paskirties suvokimą²⁷.

Teorinių ir praktinių literatūros sampratos pokyčių kontekste bet kuris LDK raštijos tekstas gali būti laikomas ypatinga ir specifine semantinių ženklų visuma, kurioje telpa tiek epochos kultūrinio ir politinio klimato pokyčių nuspalvintos valstybės ir tautos nuostatos, socialinio ir kultūrinio būvio sąlygos, tiek individuali kūrėjo refleksija, subjektyviai atverianti išgyventos tikrovės viziją. LDK tekstų hermeneutinei analizei svarbu būtent istorinių, kultūrinių reiškinių, kasdienybės gyvenimo faktų išgryninimas, jų tarpusavio sąveikos atodangos, visa tai suvokiant kaip tam tikru laikotarpiu ir konkrečioje kultūrinėje bei politinėje terpėje gyvenusio individo istorinį pasakojimą, įprasminimą savo autentiška patirtimi.

²³ R. Petrauskas, Tautinė ir istorinė savimonė XVI a. pr. Lietuvos metraščiuose, *Metai*, 1995, Nr. 11, p. 111–121.

²⁴ M. Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius, 2002.

²⁵ Z. Wojtkowiak, *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego: Kalendarium życia i działalności*, Poznań, 1990.

²⁶ J. Radziszewska, Maciej Strykowski i jego dzieło, M. Strykowski, *O początkach...*

²⁷ Žr. plačiau: *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, sud. D. Bergez, Vilnius, 1998; T. Eagleton, *Įvadas į literatūros teoriją*, Vilnius, 2000; Literatūros mokslas šiandieninėje Lietuvoje [Diskusija], *Literatūra*, 2005, Nr. 47(1), p. 1–21; L. Jakonytė, Senosios raštijos ir šiuolaikinės literatūros teorijų dialogas, p. 25–48; J. R. Searle, *Literary Theory and Its Discontents*, *New Literary History*, 1994, vol. 25, No. 3, p. 637–667.

Metodologiniai literatūros teorijos pokyčiai leidžia kiekvieną kūrinį suvokti kaip istorinio reiškimo įprasminimą, naudojant atitinkamas stilistines priemones. Ši nuostata pagrįstai leidžia teigti, jog bet kuris nagrinėjamo laikotarpio naratyvinis šaltinis, vienaip ar kitaip atspindintis LDK erdvės dimensijas, gali būti suvokiamas kaip kultūrinę, politinę patirtį integruojantis tekstas, kartu turintis istorinio pažinimo krūvį.

Svarbu pažymėti ir tai, jog XVI a. naratyvinio kūrinio kultūrinė ir žanrinė charakteristika toli gražu negali būti vertinama tik per šiandien moderniai suvokiamo literatūros mokslo prizmę, nes minėtu laikotarpiu literatūros mokslo samprata dar nebuvo galutinai išsikristalizavusi²⁸; kiekvienas naratyvinis kūrinys galėjo būti suvokiamas kaip literatūrinis tekstas, nusakant jo žanrinės priklausomybės ribas, ir tuo pačiu – kaip istorinis šaltinis ar tam tikro laikotarpio žmonių mentaliteto kategorijas, mąstymo formas išryškinantis dokumentas. Bet kuriuo atveju matyti, jog naratyvinis tekstas – tai išties universalus šaltinis įvairaus pobūdžio tyrimams ir kultūrinei patirčiai kaupti, vertintinas kaip kultūrinės raidos tekstas²⁹.

Taigi šio tyrimo rėmuose nagrinėjamas XVI a. LDK raštijos paveldas bus traktuojamas kaip aptariamojo laikotarpio socialinės ir politinės realybės atspindys, iš esmės ignoruojant literatūrinės ar meninės estetiškos kūrinio turinio vertes. L. Jakonytės teigimu, šiuolaikiniuose darbuose literatūriniai ir estetiški kūrinio analizės aspektai prarado išskirtinį statusą, todėl galima suformuluoti daug daugiau kūrinio vertės matų: socialinį, politinį, kultūrinį ir kt.³⁰ Regis, šiai minčiai neprieštarauja ir D. Kuolys, literatūrinėse kūrinio potekstėse ieškodamas valstybės, tautos ir piliečio koegzistencijos ryšių. Tyrinėtojo teigimu, meninis estetiškas kūrinio matmuo istorinėje LDK raštijoje buvo tiesiog būtinas stilistinis elementas, pagrindžiantis kūrinį „apgyvendintą“ istorinę tiesą³¹. Svarbiausias šio tyrimo momentas – atpažinti naratyviniuose tekstuose paslėptas aptariamojo laikotarpio politines, kultūrinės ir socialines aktualijas, problemos sprendinį fokusuojant į asmens ir valstybės, visuomenės ir valstybės tarpusavio santykius, jų sąveikoje gimstančius valstybės erdvės, valstybės, kaip teritorinę savastį reprezentuojančio elemento, įprasminimus ir įsivaizdavimus.

Apibendrinant akcentuotina, jog senosios raštijos aruodas yra išties turtingas tiek žanrine, tiek stilistine bei tematine įvairove, todėl bent kiek griežtesni bandymai šiame darbe analizuojamus kūrinius klasifikuoti žanriniu, teksto kalbos ir kt. požiūriu kelia grėsmę patekti į spekuliacijų pinkles, komplikuojant tyrinėjamų tekstų, kaip idėjų ir

²⁸ L. Jakonytė, *Senosios raštijos ir šiuolaikinės literatūros teorijų dialogas*, p. 46.

²⁹ I. Lukšaitė, [Pratarmė], *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, *Senoji Lietuvos literatūra*, red. M. Vaičekauskas, Vilnius, 1996, kn. 4, p. 7.

³⁰ L. Jakonytė, *Senosios raštijos ir šiuolaikinės literatūros teorijų dialogas*, p. 35.

³¹ D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė...*, p. 110.

kultūrinių ženklų visumos, pažinimą. Antra vertus, postmodernistinė istorijos mokslo tradicija, implikavusi ryškius pokyčius traktuojant tyrimo „šaltinius“³², leidžia drąsiau jaustis ignoruojant literatūros sferai priskirtinų kūrinių žanrines savybes, visų pirma matant tik kūrinio tekstinį duomenų pagrindą arba, žvelgiant dar giliau, – bet kokią tekstą vertinant tiesiog kaip vieno ar kito laikotarpio kultūros fenomeną; arba, kaip akcentuotų D. Kuolys, senosios raštijos tekstų nereikia stengtis apibrėžti konkrečiais mokslo aspektais, o tiesiog interpretuoti kaip atviros, neišsemiamos prasmės raštą³³.

LDK teritorinis vaizdinys: XVI a. sąmoningumo formų ir geopolitinio matmens sąveika

Naratyviniuose šaltiniuose Lietuvos valstybės erdvę reprezentuojančių elementų atpažinimas yra gana reliatyvus; antra vertus, tekstuose slypinti politinių ir kultūrinių kodų sintezė, atspindinti XVI a. valstybės erdvės perspektyvą, gana gerai įprasmina svarbiausius valstybės geopolitinio diskurso metmenis. Nors dažniausiai tas įprasminimas lieka tik emocinės, psichologinės atsakomybės rėmuose ir nėra pristatomas kaip konkrečių strateginių veiksmų programa. Bet greičiausiai literatūriniame kūrinyje, tegul ir prisodrintame politine polemika, nereikėtų tikėtis rasti svarbiausių geopolitinių konstantų apibrėžimų.

Analizuojant geopolitikos mokslo tyrėjų išvalgas matyti, jog valstybė, kaip teritorinis vienetas, yra atpažįstama remiantis dviem pamatinėmis kategorijomis: erdve (*Raum*) ir geografinėje plokštumoje užimama padėtimi, arba, kitaip tariant, – geopolicija, tai yra santykiu su kitomis regiono valstybėmis (*Lage*). Šių valstybės teritorinę erdvę sąlygojančių koordinacinių turinys yra papildomas dar keliais elementais, kurių kompleksiškas vertinimas leidžia suvokti sudėtingą valstybės erdvės sampratos daugiaplaniškumą. Taigi valstybės teritorijos refleksijai svarbus ir pats erdvės suvokimo pojūtis (*Raumsinn*) bei paraleliai egzistuojantis jau konkretus gyvybinės erdvės (*Lebensraum*) suvokimas³⁴. Šis teorinis konstruktas leidžia teigti, jog istorinė valstybės egzistencijos dimensija ir valstybės geopolitinė tapatybė yra neatsiejami ir dažniausiai vienas su kitu persidengiantys elementai. Kitaip tariant, gyvybinės erdvės (*Lebensraum*) samprata apima ne tik konkrečią geografinę erdvę, būtiną čia gyvenančios visuomenės išlikimo, saugumo poreikiams tenkinti, bet ir konkrečios teritorijos ribomis

³² S. Sarkar, Post-modernism and the Writing of History, *Studies in History*, 1999, vol. 15, No. 2, p. 307.

³³ D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė...*, p. 9.

³⁴ M. I. Glassner, *Political Geography*, New York, 1993, p. 223–224; F. Farinelli, Friedrich Ratzel and the Nature of (Political) Geography, *Political Geography*, 2000, vol. 19, No. 8 (November), p. 943–955.

neįprasmintą erdvės dalį, kuri yra tik suvokiama, reflektuojama mentaliniame lygmenyje, kaip teoriškai galima ir reikalinga valstybės teritorijos dalis, svarbi, kaip istorinę praeitį primenanti, istorinį vientisumą užtikrinanti valstybės egzistencijos dalis. Tai toks erdvės suvokimas (*Raumsinn*), kuris iš esmės neskatina kurti konkretaus teritorinės plėtros imperatyvo, tačiau itin stipriai veikia valstybės erdvės modelio konstrukta, tarnauja kaip valstybės sąmonės kūrimo instrumentas, atspindintis vienos ar kitos valstybės gyvybinės erdvės kontūrus ir jų galimybes transformuoti.

Kalbėdamas apie LDK erdvės suvokimo tarymas ir tikras ribas, itin tiksliai pastebi istoriosofas Zenonas Norkus, teigdamas, jog LDK turėjo visus ikimoderniųjų laikų imperijoms būdingus bruožus, o Gediminaičių galvose nuolat buvo jų valdų „mentalinis žemėlapis“, puikiai pagrindęs imperinius siekius³⁵. Kaip matyti, Gediminaičių dinastijos pirmtakų reflektuotas gyvybinės erdvės suvokimo pojūtis išliko gajus per visą šios dinastijos valdymo laikotarpį, o poreikis įtvirtinti savo geopolitinę tapatybę būtent išlaikant Gediminaičių nubrėžtus mentalinio žemėlapio kontūrus rytuose kaip niekad svarbus tapo XVI a. antrojoje pusėje, nors imperinės LDK ambicijos dėl objektyvių regiono politinių aplinkybių jau gerokai anksčiau buvo išsikvėpusios. Tačiau šios paralelės leidžia teigti, jog modernios geopolitikos tyrimo principai iš esmės gali būti pritaikomi ir analizuojant LDK teritorinės kaitos, jos gyvybinės erdvės transformacijos problemas.

Žvelgiant į šio darbo šaltinius, klausimas, kaip geopolitinis valstybės erdvės vertinimo standartas, kurio svarbiausi aspektai buvo paminėti, gali sąveikauti su XVI a. naratyvinių tekstų informacija, iš esmės negali turėti vienareikšmio atsakymo. Kita vertus, metodologinis sprendimas XVI a. naratyvinį šaltinį įvilkti į modernios geopolitikos teorinį apvadą mažų mažiausiai gali pasirodyti įžūlus. Visgi abejoję, kaip teisingai atpažinti ir kritiškai įvertinti naratyviniame šaltinyje slypinčią erdvės perspektyvą, kiek išsklaido semiotiko Boriso Uspensio vertinimas, jog istorinio proceso dalyviai neišvengiamai kūrė tam tikrus gyvenamojo laikotarpio vaizdinius, lėmusius įvairių įvykių suvokimą ir reakciją į tuos įvykius³⁶. Jau minėta, jog vieni stipriausių dirgiklių, provokavusių XVI a. intelektualų sąmonę, buvo būtent valstybės teritorijos ir politinės erdvės užtikrinimo klausimai, kurių refleksija neabejotinai leidžia kalbėti ir apie tam tikrą vaizdinių sukūrimą. Iš tiesų perskaičius ne vieną XVI a. naratyvinį tekstą matyti,

³⁵ Z. Norkus, Ar Lietuvos Didžioji Kunigaikštija buvo imperija?, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius, 2008, p. 240–244. Taip pat žr.: Z. Norkus, Apie antrąjį Kijevo, kurio taip ir nebuvo: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė lyginamosios istorinės imperijų sociologijos ir tarptautinių santykių teorijos retrospektyvoje, *Politologija*, 2007, Nr. 1, p. 3–78; Z. Norkus, Ar Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo federacija?, *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 22, p. 9–38.

³⁶ Б. А. Успенский, Семиотика истории. Семиотика культуры, *Избранные труды*, Москва, т. 1, с. 11–20.

jog valstybės erdvės aprašymai, teritorinio modelio koncepto refleksija dažniausiai išryškėja pristatant būtent politinių įvykių spektrą, orientuotą į praeities karų peripetijas, kurių perspektyvoje atsiveria teritorinių transformacijų vaizdas.

Taigi B. Uspenskio siūloma kultūrinė–semiotinė žiūra į istorinių procesų verpetus, rekonstruojant to meto visuomenei reikšmingus įvykius, yra visiškai priimtina ir patikima metodologinė prieiga. Juolab, šie visuomenėje įsigyvenę, politinių ir visuomenės veikėjų kurti teritorinio pobūdžio vaizdiniai, kaip reakcija į vienus ar kitus įvykius, itin glaudžiai siejasi su minėtu erdvės pojūčiu (*Raumsinn*), tai yra įsivaizdavimu, kur yra valstybės gyvybinės erdvės ribos kaip gyvenamojo laikotarpio ontologinė būtinybė, ir kur norėtusi matyti mentaliniame lygmenyje išsikristalizuojantį gyvybinės erdvės vaizdinį kaip valstybės istorinės praeities legitimaciją.

XVI a. naratyvinis diskursas: LDK erdvės refleksija

XVI a. naratyvinis diskursas aprėpia įvairias siužetines linijas, čia gausu ir gamtinio–geografinio, ir kultūrinio, socialinio pobūdžio ekskursų, tačiau visgi dominuojantis leitmotyvas – valstybės ir visuomenės politinės koegzistencijos formų išryškėjimas. Kitaip tariant, tyrimo akiratin patekę tekstai iš esmės vertintini kaip politinė literatūra, todėl nenuostabu, jog Lenkijos karaliaus dvaro aplinkoje kūrę autoriai ar savo įsivaizdavimus tekstuose palikę Lietuvos didįjį kunigaikštį supę intelektualai į valstybingumo tradiciją žvelgė skirtingais rakursais; tiek vieni, tiek kiti rėmėsi Lietuvos metraščių informacija, tačiau naratyvo giją pynė atsižvelgdami į Lenkijos arba Lietuvos politinius interesus. Vadinasi, ir valstybės erdvės, jos teritorijos vientisumo, geopolitinių problemų klausimas buvo reflektuojamas, renkantis skirtingus atskaitos taškus. Remiantis šia išvalga tikimasi atsekti skirtingų požiūrių paraleles, jų panašumus ir skirtumus. Kitaip tariant, aiškintis, kur valstybės erdvės kontūrus matė lenkų autoriai ir kur „mentaliniame žemėlapyje“ teritorijos ribas žymėjo LDK kultūrinei aplinkai priskirtini autoriai.

LDK erdvės perspektyva metraščių tradicijoje. Greta LDK politinės minties raiškos klostėsi ir Lietuvos metraščių rašymo istorija, bylojusi rašytine forma praeities įvykius išsaugojusių autorių sąmoningumą, jų norą liudyti krašto politinio ir visuomeninio gyvenimo faktus. Kaip pastebi M. Jučas, metraščiai yra itin vertingas naratyvinis šaltinis Lietuvos valstybės istorijai nuo pat jos įsikūrimo iki Liublino unijos³⁷.

Nesigilinant į Lietuvos metraščių rašymo etapų, jų nuorašų redakcijų atsiradimo peripetijas pastebėtina, jog darbo problematikai aktualiausias yra Lietuvos metraščių

³⁷ M. Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, p. 10.

platusis sąvadas, kitaip vadinamas Bychovco kronika³⁸, kuriam, kitaip, nei ankstesnėms redakcijoms, būdingas daug platesnis įvykių pasakojimas, teksto papildymai naujomis detalėmis iš XV–XVI a. sandūros įvykių. Bychovco kronikos siužetas rodo autoriaus siekį pristatyti visų pirma ne valstybės vidaus, bet tarptautinės padėties istoriją. Neatsitiktinai daug vietos skiriama geopolitinės situacijos vertinimui valstybės pakraščiuose, santykių su Maskva ir Lenkijos karalyste akcentavimui. R. J. Jasas itin aiškiai mato pagrindinį šios kronikos teksto akcentą – apginti valstybės politinį prestižą ir įrodyti, jog LDK turi teritorinio neliečiamumo statusą³⁹. Charakteringai tai iliustruoja siužetai apie „Algirdo ieties atrėmimą į Maskvos sieną“⁴⁰; taip pat apie Vytauto karinį ir politinį pranašumą prieš Maskvą, konstatuojant amžinosios taikos svarbą ir valstybių sienos pažymėjimą Ugros upe (kairysis Okos intakas)⁴¹.

Panegiriniuose siužetuose apie Vytauto asmenį įvardijama, jog jis yra lietuviškų ir rusiškų, ir daugelio kitų žemių šeimininkas⁴². XVI a. politinių įvykių akivaizdoje permąstant savo geopolitinės tapatybės principus, bylojimas apie valstybės teritorijos vientisumą ir istorinės nuosavybės legitimaciją į slavų žemes buvo kaip niekad svarbus. Ne mažiau aktualu buvo išsiaiškinti ir Voluinės bei Podolės istorinės priklausomybės klausimą. Kaip žinia, LDK santykius su Lenkija po Vytauto mirties itin komplikavo senas, nuo Gedimino laikų trukęs teritorinis ginčas dėl Podolės ir Voluinės žemių, kurias nuo 1411 m. pagal susitarimą su Jogaila Vytautas turėjo teisę valdyti tik iki savo mirties⁴³. Pirmieji LDK ir Lenkijos kariniai susidūrimai ir įvyko būtent Podolėje: Lenkija pabandė jėga užimti kai kurias šios žemės pilis, o 1432 m. ginčytinose Podolės ir Voluinės žemėse Lenkijai padaryta teritorinių nuolaidų.

Taigi ši tema buvo itin aktuali lenkų ir lietuvių tarpusavio santykiuose. Užbėgant tyrimui už akių pasakytina, jog pastarųjų žemių teritorinės priklausomybės klausimą

³⁸ Apie Bychovco kroniką žr. plačiau: R. J. Jasas, Bychovco kronika ir jos kilmė, *Lietuvos metraštinis: Bychovco kronika*, p. 8–38.

³⁹ R. J. Jasas, Bychovco kronika ir jos kilmė, p. 22–23.

⁴⁰ [Apie Algirdo žygi į Maskvą ir valstybės sienos nukėlimą prie Možaisko], *Lietuvos metraštinis: Bychovco kronika*, p. 79.

⁴¹ Po ilgos kalbos jie susitaikė ir nustatė, kad jų žemių riba bus Ugros upė, [Apie Vytauto karą su savo žentu, Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Vasilijumi dėl Vytauto valdinių nuskriaudimo], ten pat, p. 106. Lietuvos metraščio Trumpajame ir Viduriniajame sąvaduose neužsimenama apie 1408 m. taiką ir valstybės ribų nustatymą Ugros upe.

⁴² ПСРП, т. 35, с. 58: [...], *Хочю вамъ поведати о великомъ князи Александри, зовемемъ Витовтви литовском и рускомъ, иных многихъ земель господарь [...]*; ten pat, p. 108: [...] князь великий Витовтъ, бѣше ему дрѣжащю // великое княженъе Литовское и Руское и инья многия земли, сопроста рѣку уся Руская земля [...]. Taip pat panašūs Vytauto, kaip visų lietuviškų ir rusiškų žemių šeimininko, įvardijimo motyvai kartojami visuose metraščio nuorašuose. Žr.: ten pat, p. 66, 75 ir kt.

⁴³ A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, *Spory graniczne polsko-litewskie w XV–XVII w.*, Wilno, 1938 (Atspaudas iš: *Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego U. S. B.*, Wilno, 1938), s. 97–102.

lenkų kronikų autoriai, kurie neabejotinai buvo įvertinę Lietuvos metraščio informaciją, sprendė vienareikšmiškai – tai Lenkijos žemės. O kitaip, nei lenkų autorių darbuose, Lietuvos metraštyje aiškiai yra akcentuojama, jog Vytautas yra teisėtas Voluinės ir Podolės žemių savininkas⁴⁴ ir netgi pateikiamas išsamus siužetas, pagrindžiantis šią nuosavybės teisę⁴⁵.

Taigi įvairūs Lietuvos metraščio nuorašai liudija politinių įvykių refleksiją, gebėjimą mąstyti politinėmis kategorijomis ir vertinimus pateikti ideologiniuose LDK valstybingumo rėmuose. Ir nors konkrečių geografinių detalių apie valstybės erdvės, jos ribų klausimą nėra daug, visgi tvirtintina, jog geopolitinis LDK matmuo Lietuvos metraščiuose yra akivaizdus, išryškinant santykių su kaimynais foną, pagrindžiant savo geopolitinės tapatybės gyvybingumą per Vytauto asmenį ir jo kaip užkariautojo įvaizdžio nulemtą galios erdvėje mentalinę reprezentaciją.

LDK autorių požiūris į valstybės teritoriją. Mikalojaus Radvilos Rudojo aplinkoje gyvenusio ir kūręsio J. Radvano „Radviliada“ yra laikoma vienu žymiausių Livonijos karo tematika parašytų darbų. S. Narbuto teigimu, teritorinė dimensija J. Radvano kūrinyje – tai tiesiog XVI a. Lietuvos valstybės erdvės sampratos reprezentantas⁴⁶. Šiai minčiai pritaria ir Jūratė Kiaupienė, papildydama S. Narbuto teiginius naujomis išvalgomis. Tyrinėtojos nuomone, J. Radvanas savo kūrinyje sutalpino visą LDK, jos teritoriją matydamas kaip vientisos erdvės vaizdinį, o tai galima vertinti ir kaip tėvynės suvokimo metmenis⁴⁷.

Autoriaus epe geografinių vietovių leitmotyvai atskleidžia teritoriškai įtikinamą ir didingą Lietuvos valstybės vaizdą, įgalinantį kalbėti apie realiai suvoktą valstybės *erdvės pojūčio* deklaravimą. Jau kūrinio pradžioje nuskamba savotiška Lietuvos valstybės manifestacija: autorius šlovina nuo Baltijos iki Juodosios jūros plytinčią valstybės teritoriją, išryškindamas lietuvių valdžios metmenis ir galią, siekusių lenkų, vengrų,

⁴⁴ ПСРЛ, т. 35, с. 64, 70, 88, 91, 101 ir kt.

⁴⁵ Lietuvos metraščiuose teigiama, jog Vytautas tik su lietuvių karių pajėgomis atėmė Podolę iš totorių. Ir tik Jogailai paprašius už pinigus perleido pusę Podolės Lenkijos karalystei. Po kiek laiko Jogaila prašė grąžinti pinigus ir atsiimti pusę Podolės. Vytautas grąžinęs dvigubai didesnę sumą, atsiėmė Podolę ir ten paskyrė savo seniūnus: ten pat, p. 139: [...] Также князь великий Витовт осел на всеи земли, на вълком княжени Литовском, [...] и князь великий Витовт пошол со всем литовским войском к Подолью. [...] Брате милый ...[...] даи ми половину земли Подольское в пнязах. И князь вълкий Витовт дастс королю у дваццати тысячах копах грошей Каменець город, Смотрич и Скалу, Черлении город, а на иных городех подольских свои старосты посажал: на Брясловли, на Соколцы, на Веници [...]. Bychovco kronikoje šis siužetas nėra išplėtotas. Apsiribojama tik fakto konstatavimu, kad Vytautas nukariavo Podolę, nėra akcentuojamas Vytauto ir Jogailos piniginis sandėris. Žr. *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, p. 100.

⁴⁶ S. Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, p. 153–154, 180.

⁴⁷ J. Kiaupienė, „Mes, Lietuva“. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003, p. 125.

Bohemijos ir Silezijos žemes⁴⁸. Lietuvos valstybei priklausiusios žemės – Kijevas, Voluinė, Smolenskas, Pskovas ir kt., autoriaus tekste personifikuojamos, suteikiant galimybę deklaruoti savo politinę bei teritorinę priklausomybę, išreikšti politinį apsisprendimą⁴⁹.

Kūrinyje išvelgiamos ryškios sąsajos su Vytauto laikų Lietuva. Autorius teigia, jog M. Radvila jau išvaikščiojęs „Vytauto takelius“ ir yra prašomas tęsti tokią politikos kryptį, tai yra – skatinama grįžti prie Vytauto politikos modelio, kuris garantavo valstybės teritorijos plėtrą⁵⁰. Mikalojus Radvila suvokiamas ne tik kaip Vytauto, bet ir kaip Algirdo politikos realiausias tęsėjas, kurio prašoma vienyti senąsias baltų žemes, kovoti už lietuvių imperijos vientisumą ir saugoti ją nuo agresyvaus Maskvos žvilgsnio.

Valstybės sienos vieno ar kito aspekto įvardijimas, orientuojantis į valstybės gyvybinės erdvės diskurso išryškinimą, XVI a. tekstuose yra dažnas motyvas, tačiau skiriasi šio įvardijimo detalumas. Pavyzdžiui, daug konkretesnis Lietuvos ir Maskvos valstybių gamtinės sienos konstatavimo faktas išryškėja A. Rimšos kūryboje. Vėlgi Radvilų giminės žygiams prieš Maskvos valstybę išaukštinimui dedikuotoje A. Rimšos poemoje „Dešimtmetis pasakojimas apie šviesiausiojo kunigaikščio ir pono Kristupo Radvilos žygius“ LDK erdvės perspektyva pristatoma žvelgiant per Vytauto karinių laimėjimų prizmę. Autorius atkreipia dėmesį į 1408 m. prie Ugros upės krantų sudarytos sutarties tarp LDK ir Maskvos valstybės svarbą⁵¹.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio diplomatas Elijas Pilgrimovijus savo kūrinyje, skirtame Stepono Batoro karinių pergalių Livonijos kare paminėjimui, taip pat mini Vytauto laikų valstybės teritorinį modelį, kaip siektiną XVI a. antrosios pusės valstybės erdvės vientisumo užtikrinimo imperatyvą. LDK erdvės pojūtis šio autoriaus tekste nėra aiškiai apibrėžtas ir artikuliuotas, tačiau dviejų valdovų išpūdingų karinių pergalių sugretinimas leidžia kalbėti apie tai, jog E. Pilgrimovijus aiškiai suvokė, kad Vytauto laimėjimai rytų pasienyje – tai teisėtai valstybei priklausanti gyvybinė erdvė, o jos stabilumo užtikrinimą gali garantuoti tik toks pats sumanus valdovas kaip kad dabar esąs Steponas Batoras⁵².

Minėtinas ir A. Rotundo, vieno aktyviausių LDK, o vėliau ir Abiejų Tautų Respublikos katalikų veikėjų bei kontrreformacijos šalininkų, kūrinyje „Trumpa Lietuvos kunigaikščių istorija“, kuriame vėlgi išryškunami Vytauto laikų teritoriniai laimėjimai,

⁴⁸ J. Radvanas, *Radviliada*, p. 11.

⁴⁹ D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė...*, p. 213–214.

⁵⁰ J. Radvanas, *Radviliada*, p. 213–215.

⁵¹ A. Rymza, *Deketeros akroama...*, s. 55–56: [...] brodzil tež Uhre rzeke kiedy iedno raczył / Bo Granica Litewska po nie byl naznaczyl [...].

⁵² E. Pielgrzymowski, *Dialog slachcica...*, s. 227: [...] Bo żaden z Krolow Polskich daley nie zachodzil / Sam tytko po Wytolcie Krol ten wto ugodzil [...].

suvokiant juos kaip Lietuvos geopolitinę erdvę sąlygojančius elementus; tai buvo atsakas Maskvos valstybės sukurtai ideologijai ir istorinėms pretenzijoms į vadinamąsias „tėvonines žemes“, jomis įvardijant Livoniją. Lietuvių kiltis iš Publijaus Libono, iš kurio buvo kildinamas Livonijos pavadinimas⁵³, rodo, jog šių idėjų generavimas, Gintaro Beresnevičiaus žodžiais tariant, buvo itin svarbi, lietuvių sąmonę konstruojanti ir palaikanti ideologinė ašis⁵⁴; tai leido pagrįsti ir valstybės istorinio teisėtumo idėją⁵⁵. Tai, kad Renesanso epochos tekstuose valstybės erdvės pajauta yra gyva, byloja poreikis pasidalyti antikinį Europos pasaulio žemėlapi, nubrėžti savo būsimų valdų erdves, arba, kaip teigia D. Kuolys, – tai buvo Europos tautų grumtynės dėl vietos po saule⁵⁶.

LDK politinės erdvės kontūrai bei istorinių aplinkybių sankirta išryškėja ir kitame A. Rotundo kūrinyje – „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“. Šis publicistinis tekstas buvo parašytas Liublino unijos išvakarėse ir itin ryškiai atskleidė tiek vyravusias politines nuotaikas, tiek abiejų valstybių lūkesčius⁵⁷. Pavojus iš Maskvos, nerimastingos laukimo nuotaikos 1563 m. praradus Polocką bei vis aršesnės diskusijos apie abiejų valstybių susijungimą paskatino šį intelektualą perteikti svarbiausias mintis, išsakyti Lietuvos politinės programos nuostatas. Kūrinyje dominuoja skirtingoms politinėms laikysenoms atstovaujančių asmenų pokalbis, kuriame, greta argumentų, skirtų vienos ir kitos valstybės gyvybinės erdvės išryškinimui bei istoriniam pateisinimui, pateikiama ir labai aiški Lietuvos valstybės erdvės koncepcija, jos teritorinis suverenumas, kurį turi pripažinti ir Lenkija.

Greta to minėtinas dar vienas LDK valstybininkas – A. Goštautas, vienas žymiausių LDK politinių veikėjų, kurio kultūrinės ir politinės aspiracijos buvo projektuojamos į Lietuvos valstybės politinio savarankiškumo kūrimą⁵⁸. Ištikimybės deklaracija savai valstybei, jos politiniam ir teritoriniam suverenitetui tapo vienu pagrindinių 1525 m. Bonai sukurto memorialo motyvų. Pabrėžtina, jog kritikuodamas K. Ostrogiškį bei Radvilų giminę, A. Goštautas rėmėsi būtent LDK teritorinių praradimų argumentais,

⁵³ A. Rotundas, Trumpa Lietuvos kunigaikščių istorija nuo italų atkeliavimo, vadovaujant P. Libonui, arba, kaip jį Lietuvos istorija vadina, Palemonui, iki Jogailaičių, p. 295.

⁵⁴ G. Beresnevičius, Palemonidai. Lietuvių nacionalinis identitetas ir Palemono „romėniškųjų“ legendų įtaka jo formavimuisi nuo XVI a., *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (7), p. 119.

⁵⁵ D. Kuolys, Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 15.

⁵⁶ D. Kuolys, Asmuo, tauta, valstybė..., p. 36: „[...] rėsdamosi ateitį, atgimstančios tautos „perrašinėjo“ savo praeitį. [...], pabusti nespėjusių kaimynų žemės [buvo] pasiglemžiamos sąmoningųjų istoriniuose raštuose kaip šių teisėta „protėvynė“.

⁵⁷ D. Kuolys, [Pratarmė], Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimas ir lietuviškoji tapatybė, *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (7), p. 13.

⁵⁸ R. J. J. J. J., Poleminiai ir panegiriniai Alberto Goštauto bei jo aplinkos raštai, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 25–26, 28.

kurie tapo vienais svarbiausių kaltinimų K. Ostrogiškiui. Primindamas K. Ostrogiškio pralaimėjimą prie Vedrošos ar pergalę ties Orša, A. Goštautas linkęs išryškinti šio etmono klaidas, turėjusias lemiamos įtakos valstybės teritorinei kaitai⁵⁹.

Minėtinis ir M. Lietuvio bei M. Husoviano tekstų paralelės⁶⁰. Autorių kūryboje išryškėja stiprios valdžios poreikio imperatyvas, kaip vienintelė tinkama tėvynės modelio siekiamybė; tokia politinės programos kryptis, derinant ją su senųjų papročių atgaivimu, autorių nuomone, garantuotą naują valstybės klestėjimo periodą⁶¹. M. Lietuvio kūrinyje ši perspektyva yra itin išplėta. Autorius neabejoja, jog būtent dėl senųjų papročių valstybė išplėtė savo teritoriją ir pelnė priešų pagarbą bei baimę⁶². Būtent tai laidavo totorių nukariavimą ir stabilų isitvirtinimą prie Dunojaus krantų⁶³. M. Lietuvis pamini ir kokias sritis vėliau prisijungė Lietuvos valstybė, sustiprindama savo padėtį regione⁶⁴. Tačiau greta teritorinių laimėjimų išryškino, autorius moralizuoja, neva, jei būtų buvę laikomasi senųjų papročių, nebūtų prarastos Seversko pilys ir kitos sritys⁶⁵.

Kaip teigia S. Narbutas, Lietuvos ir kaimyninių kraštų istorikai nevienodai vertina M. Strykovskio kūrybą⁶⁶, ypač stambiausią autoriaus kūrinių – „Niekad anksčiau dienos šviesos neregėjusią Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusios kroniką“⁶⁷. Nenuos-

⁵⁹ O tas mano ir juo labiau valstybės priešas tiek tenusipelnė jai, jog giriasi sukėles priežastį ir davęs pradžia jos sugriovimui. [...] Šis mūšis [Vedrošos – L. B.], įvykęs vadovaujant mano priešui, tapo mūsų nelaimių pradžia ir priežastimi. [...], maskvėnai, su šia pergale įgavę drąsos, ėmė visur su kariuomene siaubti pilis ir žemes ir mano priešo patarimu ir pastangomis atėmė iš Didžiosios kunigaikštystės beveik pusę ploto, be to, derlingesniąją jos dalį. Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilas, p. 37–38.

⁶⁰ Plačiau apie šių autorių biografines detales, padariusias įtaką kūrybos specifikai, žr.: M. Ročka, *Mykolas Lietuvis*; J. Ochmanskis, *Mykolas Lietuvis ir jo traktatas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius (XVI a. vidury)“*, p. 157–185. T. Veteikis, *Mikalojus Husovianas epochų ir tapatybių sankirtose*, M. Husovianas, *Raštai*, p. 207–302.

⁶¹ M. Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, p. 44–49; M. Ročka, *Mykolas Lietuvis*, p. 164; M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrą*, Vilnius, 1977.

⁶² M. Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, p. 41: „[...] jie savo valdžią plėtė nuo vienu jūrų iki kitų ir priešai jų kraštą vadino Chorobna Litwa (Narsioji Lietuva)“.

⁶³ Ten pat, p. 62–63: „[...] nes ši upė, nuo pat aukštupio ligi žiočių, teka per žemes, nuo senų laikų Lietuvos valdomas...[...].“

⁶⁴ Ten pat, p. 51: „Po to savo įgimta drąsa išplėšė iš totorių, arba baskakų, vergijos rusų gimines, kraštus ir pilis, jie savo valdžią išplėtė nuo Žemaičių jūros, vadinamos Baltijos jūra, ligi Juoduųjų jūrų, kur yra Boristeno žiotys, ir ligi antrosios romėnų kolonijos – Valachijos. Jie užėmė Volynės, Podolės, Kijevo, Seversko žemes, stepes ligi Taurikos sienų ir Tovano brastos per Boristeną ir žemes šiaurės link ligi Maskovijos sostinei artimiausios Možaisko pilies, išskyrus pačią pilį, taip pat Viazną, Dorogobužą, Belą, Toropečą, Lukus, Pskovą, Naugardą ir visas kitas pilis ir žemes šiapus jų.“

⁶⁵ Ten pat, p. 59.

⁶⁶ S. Narbutas, *LDK istorijos vaizdas Motiejaus Strykovskio raštuose*, p. 229.

⁶⁷ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka...*

tabu, intelektinis M. Strykovskio pajėgumas leido žvelgti į istorijos įvykius iš plačios perspektyvos; tai lėmė daugiabriaunės istorinės naracijos sukūrimą, provokuojančią tyrėjus kalbėti apie įvairių interpretacijų galimybę⁶⁸. Pavyzdžiui, lenkų tyrinėtojas Juliuszas Bardachas linkęs M. Strykovskį laikyti lenkų tautos patriotu ir jo kronikoje esančią informaciją apie Lietuvos valstybę daugiau mažiau vertina kaip „konstruojamąją“ medžiagą Lenkijos tautos istorijos metmenims nubrėžti⁶⁹. O štai literatūrologė Vanda Zaborskaitė M. Strykovskio veikale regi būtent Lietuvą, kaip svarbiausią autoriaus kronikos veikėją bei subjektą, darantį įtaką aprašomojo laikotarpio kultūrinei bei politinei aplinkai⁷⁰; tai, kad M. Strykovskis – Lietuvos istorikas, neabejoja ir M. Jučas⁷¹. Aki vaizdu, kad panašių šio autoriaus kūrybos vertinimų galima rasti itin daug, tačiau šiame tyrime apsiribosime tik su iškelta problema susijusios informacijos paieška.

Autorius rėmėsi Antikos ir vėlesnių laikų Europos mąstytojų veikalais, savo istorinį naratyvą grindė ir lietuvių–rusų metraščiuose slypinčia istorinių įvykių interpretacijos tradicija⁷². Biografinės M. Strykovskio gyvenimo detalės atskleidžia politinių įvykių verpetą, į kurį jis buvo nublokštas jau 1563 m., kai atvyko į Lietuvą⁷³. Patirtis Livonijos karo fronte, galimybė iš arti pažinti politinį gyvenimą leido pastarajam intelektualui kritiškai vertinti Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykių modelį bei Rytų politikos klausimą⁷⁴. Nebejotina vertinga buvo ir diplomatinė patirtis Turkijoje. 1574 m. su diplomatine misija lankydamasis Stambule M. Strykovskis turėjo galimybę iš arti susipažinti su tenykščiu valdymo modeliu ir valstybingumo bei papročių samprata⁷⁵.

⁶⁸ M. Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, p. 153–182.

⁶⁹ J. Bardach, *Kronika Macieja Strykowskiego i jej rozpowszechnienie w Rosji, Przegląd historyczny*, 1967, t. 58, z. 2, s. 329.

⁷⁰ V. Zaborskaitė, *Renesanso kultūros apraiškos M. Strykovskio „Kronikoje“*, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*, 1965, t. 2 (19), p. 84–87.

⁷¹ M. Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, p. 153–182.

⁷² J. Radziszewska, *Maciej Strykowski i jego dzieło, M. Strykowski, O początkach...*, s. 10–18.

⁷³ Z. Wojtkowiak, *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 54, 57–58.

⁷⁴ Ten pat, p. 180–186.

⁷⁵ Autoriaus kūrinys „O wolności Korony Polskiej...“ („Trumpas, tačiau nuodugnus pasakojimas apie Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laisvę, o kitų karalysčių, patekusių po turkų jungu, nelaisvę“) buvo parašytas būtent po vizito į Stambulą. Ir nors šiame darbe daugiausia dėmesio yra skiriama papročių gretinimui, paties autoriaus žodžiais tariant, – siekiui parodyti Turkijos teisės modelį ir kuo pagonys skiriasi nuo krikščionių (M. Strykowski, *O wolności Korony Polskiej...*, p. Miiij), visgi randama konkrečių užuominų ir apie Lietuvos valstybės erdvę. Lygindamas Sarmatijos valdymo privalumus, autorius tarsi pabrėžia, jog tokio valdžios modelio rezultatas – nuo jūros iki jūros plytinti valstybė: [...] *od morza aż do morza państwo rozszerzyli...* [...], ten pat, p. Cv. Valstybės teritorinės ekspansijos vertinimas pateikiamas ir vardijant įgytas žemes bei konstatuojant, jog lietuviai ir lenkai lengvai Dunojaus krantą užvaldė: [...] *Gdzieby polakow z Litwa / czekal w Bulgaricy. / Ktorzyby Woloch latwo y Multan dostali / K snadnieby Dunajsty brzeg opanowali [...]*, ten pat, p. Giiijv.

[vertinęs Krokuvos humanisto Liudviko Jodoko Decijaus bei S. Herberšteino darbus apie LDK sienų raidą, M. Strykowski, minėdamas, jog Lietuva užima bene ketvirtadalį europinės Sarmatijos dalies⁷⁶, itin preciziškai detalizuoja LDK teritorijos vaizdą⁷⁷. Panaši LDK erdvės koncepcija išryškėja ir dar viename šio autoriaus darbe – „Dorybės šauklys“, tiesa, čia jau neišvengiant asmeninio konstatavimo, kaip sumenko valstybės teritorija, lyginant Vytauto laikų valstybės erdvę ir žvelgiant į ją iš XVI a. antrosios pusės perspektyvos⁷⁸.

M. Strykowski pateikia Vytauto laikų valstybės erdvės kontūrus, Podolę ir Voluinę traktuodamas kaip LDK teisėtai priklausančias žemės, nors ir nedemonstruodamas patriotiškų simpatijų⁷⁹. Pavyzdžiui, 1453 m. Parčevo seimo metu vėl iškilusį klausimą dėl Podolės ir Voluinės teritorinės priklausomybės kronikos autorius pristato be išankstinių vertinimų ir be subjektyvumo šešėlio, o demonstruodamas istorinių procesų nuovoką, remdamasis rusų ir lietuvių metraštinė tradicija⁸⁰. Net ir komentuodamas Liublino unijos aplinkybes, kai buvo sprendžiama lenkų ir lietuvių pasienio ginčų problema ir Voluinė, Podolė bei Kijevo vaivadija jau formaliai buvo prijungtos prie Lenkijos teritorijos⁸¹, autorius laikosi nuosaikios pozicijos šiuo klausimu ir iš esmės nepateikia savo vertinimų⁸².

⁷⁶ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka...*, t. 1, s. 52. XVI a. antrojoje pusėje Sarmatija buvo vadinama Rytų Europa. Senovės graikų ir romėnų sąmonėje Sarmatija vadintinos žemės tarp Vyslos ir Volgos. Konkreti geografinė Sarmatijos charakteristika įvardijama Klaudijaus Ptolemėjo (I–II a.), išskiriant Azijos ir Europos Sarmatiją, sieną vedant Dono upe (M. Strykowskio tekste – „Tanais“). Teritoriją nuo Dono į vakarus iki Vyslos ir Karpatų kalnų jis vadino europine, o į rytus iki Volgos – azijine Sarmatija. Jos siena šiaurėje siekė Baltijos jūrą o pietuose – Juodąją jūrą ir Karpatų kalnus. Tokia Sarmatijos geografinė samprata iš esmės buvo reflektuojama ir XVI a. LDK, tik jos rytinė siena buvo tapatinama su Dniepru, kuriuo, kaip žinia, dar XV a. viduryje buvo brėžiama rytinė LDK siena.

⁷⁷ Ten pat, t. 1, p 53: [...] *od wschodu z Moskwą, z zachodu z Polską, z Podlaszym, z Mazowszym i s Prussy trochę się ku północy nachyliwszy, granicy; od północy Żmodzi i Liflantom pogranicze, od południa Wołyn i Podole i Ruskie ziemie ma przyległe, a za panowania Witolda Wielkiego, od morza albo jeziora Kurlanskiego do Liflantów i Prusów Litewskie państwa dosięgało, a na wschód z Moskwą po Uhrę rzekę, i aż za wielki Nowograd i Psków na północy, potym za Putwil albo Puczywil, który leży za Kijowem między wschodem i południem 60 mil wielich, w polach graniczyło, a s północy, od morza Bałtyckiego, albo niemieckiego na wschód i na południe ściągalo się aż do morza tatarskiego, które zowią Pontus Euxinus, za Oczaków po samy Azow gdzie Tanais in Paludes Meotis pwada.*

⁷⁸ M. Strykowski, *Goniec cnoty...*, s. 534: *Wspomni cnego Jagiela, wspomni Witultowe / Sprawy ony przesławne i zwycięstwa zdrowe. / Pomści się granic swoich za Uhrę pomknionych, / Iz Nowogroda, Pskowa zwykłych dni onych, / za Kiowem sześćdziesiąt mil aż do Putwila, / Od Polocka po Mozajsk ośmdziesiąt i mila, / Z Witebska mil siedmdziesiąt aż do Nowogroda / Granice twoje były, dziś w nich wielka szkoda.*

⁷⁹ M. Strykowski, *O początkach...*, s. 511.

⁸⁰ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka...*, t. 2, s. 231–232, 236.

⁸¹ A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, *Spory graniczne polsko-litewskie w XV–XVII w.*, s. 175–178.

⁸² M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka...*, t. 2, s. 418.

LDK gyvybinės erdvės parametrus M. Strykovskis išryškina ne tik detalizuodamas sienų trajektorijos kryptis, bet ir kalbėdamas apie konkrečius karinius veiksmus su Maskvos valstybe. Aptardamas 1406 m. Vytauto karinę kampaniją į Maskvos žemes, kurios tolesnis rezultatas buvo 1408 m. taikos sudarymas prie Ugros upės, autorius Lietuvos teritorinę persvarą įvardija jai priskirdamas karinius Vitebsko ir Smolensko pulkus kaip neatsiejamą LDK erdvės dalį⁸³. O sienos ženklinimas Ugros upe M. Strykovskio įvardijamas ne kaip vienalaikis teritorinis laimėjimas, o tiesiog kaip istorinio teisingumo atkūrimas, teigiant, jog Ugros upe išvesta siena – tai Lietuvos senosios ribos išsaugojimas⁸⁴.

Kariškio profesionalo patirtis, išvalgi politinė žiūra buvo faktoriai, leidę M. Strykovskiui puikiai orientuotis regiono geopolitinių problemų peripetijose, jautriai reaguoti į Lietuvos valstybės teritorinių pokyčių tendencijas. Minėdamas 1493 m. kariinių veiksmų su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu aplinkybes, M. Strykovskis detalčiai aprašo, kokią savo erdvės dalį Lietuva prarado, čia pat pabrėždamas, jog tai buvo žemės, kurias Lietuva nuo Algirdo ir Vytauto laikų valdė⁸⁵.

Kaip žinia, 1562 m. karas Livonijoje iš esmės virto nauju karu su Maskva dėl rytinių LDK teritorijų. Ivano IV kariuomenė, pradėjusi didelį puolimą, pasiekė Vitebską ir Oršą, o 1564 m. vasario 25 d. kapituliavo Polockas. Visgi 1564 m. pavyko sustabdyti Rusijos kariuomenės veržimąsi Vilniaus link, bet nepavyko susigrąžinti Polocko ir kitų prarastų žemių⁸⁶. Šie teritoriniai pokyčiai, pabrėžiant LDK gyvybinės erdvės mastų mažėjimą, vėlgį detalčiai pristatomi M. Strykovskio kronikoje⁸⁷.

Perspektyvinis Lietuvos valstybės teritorinės galybės vertinimas išryškėja M. Strykovskiui komentuojant Žygimanto Augusto mirties faktą. Kaip žinia, kartu su šiuo valdovu baigėsi Jogailaičių dinastijos valdymas; tarsi apibendrinamas XVI a. įvykusius

⁸³ Ten pat, t. 2, p. 122: *[...] Zebral wojska: Litewskie, Smoleńskie, Witebskie, / Ciagnął burząc i paląc granice Moskiewskie...[...]*.

⁸⁴ Ten pat, t. 2, p. 123–124: *Witold w ten czas granice po Uhrę Litewskie / Zalozył: lupy rozdal żołnierzom moskiewskie... [...] i po Uhrę zachować z Litwą rubież stary...[...]*. M. Strykowski, *Goniec cnoty...*, s. 550: *[...] Potym Waszyla knieža Moskiewskiego / Zgromił, lud mu zbil, choć zięcia swojego, / Po Uhrę rzekę granice zalozył, / Dań mu ułożył [...]*.

⁸⁵ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka...*, t. 2, s. 295–296: *Tegoż roku 1493, jak Latopiszczce Litewskie i Ruskie świadczą, Iwan Wasilewicz Wielki kniaz Moskiewski, mając czas i pogodę za nowego panowania Alexandrowego, na początku zimy podniósł wojnę na państwo Litewskie i wziął Wiazmę, Chlepien, Mieszczośk, Lubociesk, Msczeńsko, Serpokoch etc. zamki Ruskie Siewierskie, ku Litwie od Olgierda i od Witolta służące i wołości inszych bardzo wiele w krótkim czasie opanował. [...]*.

⁸⁶ J. Natanson-Leski, *Dzieja granicy wschodniej Rzeczypospolitej. Granica Moskiewska w epoce Jagiellońskiej*, Lwów–Warszawa, 1922, cz. 1, s. 162–164.

⁸⁷ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka...*, t. 2, s. 411–413: *[...] Potym roku 1562, Moskiewski zatrzymawszy u siebie posłańca królewskiego posłał wojsko na granice Litewskie, które Witebsk, Dąbrowną, Orszą, Kopysz, Skłów opalilo...[...]*.

LDK erdvės pokyčius ir siedamas juos su Jogailaičių valdymo rezultatais, autorius komentuoja trumpai, bet tiksliai: Žygimantas Augustas buvo taikus ir dievobaimingas valdovas, bet šių jo bruožų sąlygotas valstybės valdymas „ne itin sveika buvo Lietuvos valstybės sienoms“⁸⁸.

Kiek kitokių požiūrį į XVI a. LDK erdvę mums siūlo P. Oderborno kūryba. Autorius pristato Maskvos gyvybinės erdvės sampratą⁸⁹, konstatuodamas Ivano IV poreikį plėsti valstybės teritoriją. P. Oderbornas visgi konkrečiai neįvardija, kur buvo Maskvos valstybės gyvybinės erdvės ribos, ir kuria kryptimi ši erdvė turėjo potencialą plėstis toliau⁹⁰. Kiek aiškesnę žinią apie Ivano IV teritorinius laimėjimus, kaip valstybės gyvybinės erdvės istorinę legitimaciją, P. Oderbornas pateikia vėlgi akcentuodamas Livonijos karo ištakų ir jo baigties epizodus⁹¹. P. Oderborno kūrinyje pristatoma Maskvos valstybės gyvybinės erdvės koncepcija, iš esmės neminint Lietuvos, kaip geopolitinę ir strateginę prasmę svarbaus kaimyno, leidžia geriau suvokti XVI a. lietuvišką valstybingumo tradiciją atspindinčių tekstų naratyvinio diskurso esmę, kurio charakteringiausias žymuo buvo Vytauto laikų teritorinės plėtros programa – tai, kas užtikrino Lietuvos valstybei gyvybinės erdvės poreikį. Neatsitiktinai būtent Vytauto simbolinė figūra, įprasminusi Lietuvos valstybės gyvybinės erdvės modelį, XVI a. LDK naratyviniuose šaltiniuose tapo svarbiausiu buvusį erdvės pojūtį „mentaliniam žemėlapyje“ galinčiu atgaivinti elementu.

Kiek peržengus XVI šimtmečio slenkstį minėtinas 1626 m. išleistas Samuelio Daugirdo darbas „Genealogija“. Kaip teigia D. Kuolys, iš senos lietuvių bajorų giminės kilusio, Radviloms tarnavusio XVII a. poeto tekstai perteikia svarbias valstybinės ideologijos bei istorinės mitologijos potekstes⁹². Antraštė rodo glaudžias šio kū-

⁸⁸ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka...*, t. 2, s. 419: [...] *co było nie bardzo granicą Litewskim zdrowo...*[...].

⁸⁹ Pavyzdžiui, akcentuodamas Livonijos karo politines peripetijas bei karinių veiksmų eigą, P. Oderbornas pasakoja: Vasiljevičius ištisus dvejus metus kamavo švedus pragaištingu karu, į kurio prarają abu valdovus nutraukė pavojingas jų karvedžių galynejimasis. Mat kiek švedų – maskviškių pasienyje stovėjo įgulų, visos pirmiausia rūpinosi tuo, kaip jos galėtų, radusios kokią dingstį naujam karui, kuo toliau į priešų pusę nukelti savo sienas, P. Oderbornas, *Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas*, p. 168–169.

⁹⁰ Ten pat, p. 55: „Mes nūnai taikome rusų bei maskviškių vardą tiems gyventojams, kurių valstybė driekiasi kuo plačiausiai iš rytų į vakarus ir iš pietų į šiaurę“.

⁹¹ Ten pat, p. 147, 170: „[...] o pats, vis labiau pasikliaudamas savo galybe, ėmė galvoti apie Livonijos karą, idant jo galybė baigtųsi okeanu ir tolimiausiais kraštais. [...] Kai Vasiljevičius, atėjęs iš girių glūdumos tolimiausiam barbarų pasaulio pakrašty, sau pajungė žemes iki pat Baltijos jūros, kai priverė sau paklusti Kazanės ir Astrachanės totorių chanatus ir kai sutriuškino lietuvių ir švedų kariuomenes, tai – nukariavęs visus kaimynus – ėmė keltis į dar didesnę puikybę [...]“.

⁹² D. Kuolys, [Pratarmė], S. Daugirdas, *Genealogija...*, p. [7].

rinio tekstologines jungtis su M. Strykovskio kūryba⁹³. Tačiau remiantis D. Kuoliu ir K. Gudmantu, teigtina, jog S. Daugirdo darbams būdinga kur kas didesnė lietuviško patriotizmo dozė⁹⁴, kuri leistų kalbėti ir apie tuo pačiu stipresnę LDK erdvės refleksiją.

Kaip ir M. Strykovskis S. Daugirdas mini Lietuvos ir Maskvos valstybių erdvės sąlytį išryškinančią ribą Ugros upė⁹⁵. S. Daugirdas pabrėžia LDK karinį ir politinį pranašumą, teigdamas, jog ši gamtinė valstybių riba buvo nuolankiai pačių maskvėnų pripažinta, kaip įteisinanti Lietuvos valstybės erdvės vientisumą. Tęsdamas mintį apie Vytauto karinius laimėjimus, garantavusius teritorinę valstybės ekspansiją, S. Daugirdas aiškiai argumentuoja, jog šis valdovas, įgijęs karinį pranašumą prieš totorius, su etmonais nukariavo ir Podolę, kurią dabar reikėtų suvokti kaip neatskiriamą Lietuvos valstybės dalį⁹⁶.

Aiški ir detalizuota Lietuvos valstybės sienų samprata, integruojant gamtinius ir dirbtinius valstybės ribų parametrus, leidžia daryti prielaidą, jog XVI a. naratyvinis diskursas iš tiesų gali atskleisti gana detalią XVI a. valstybės gyvybinės erdvės modelio konceptą ir išryškinti egzistavusias valstybės erdvės pojūčio kryptis. S. Daugirdas, neabejotinai remdamasis M. Strykovskiu, XV a. pirmosios pusės LDK gyvybinę erdvę vertina panašiu žvilgsniu⁹⁷, konstatuodamas, kokia buvo valstybės gyvybinė erdvė XV a. pradžioje ir kaip tas erdvės pojūtis transformavosi XVI a. antrojoje pusėje.

⁹³ Žr. plačiau: Z. Noga j e c, Zapoznane dzieło tajemniczego autora, *Genealogia albo krótkie opisanie Wielkich Książąt Litewskich i ich wielkich a męznych spraw wojennych. Uczynione niegdys przez Matysa Strykovskiego, a teraz odnowione i znowu na świat wydane: przez Samuela Dowgirda z Pogowia*, Poznań, 2004, s. 5–30.

⁹⁴ K. Gudmantas įžangoje S. Daugirdo kūrinio lietuviškam vertimui teigia, jog S. Daugirdas pagrįstai vertintinas kaip lietuviško nacionalizmo propaguotojas, susitaikęs su Liublino unijos faktu, bet ne su teritorinių praradimų kaina. Kūrinyje iš esmės reflektuojama Vytauto ir Algirdo laikų Lietuvos geografinė perspektyva. Žr. plačiau: K. Gudmantas, [Įžanga] Daugirdas, kuris eiles rašo (Samuelis Daugirdas iš Pagaujo ir jo Genealogija), S. Daugirdas, *Genealogija...*, p. 43.

⁹⁵ [Przedmowa] Do Jaśnie Oświeconego Jego Mości Pana Chrzysztofa Radziwila, Księżęcia na Birzach i na Dubinkach, Hetmana Polnego Wiel. Ks. Litew. etc., etc., S. Daugirdas, *Genealogija...*, p. 60: [...] Temu czolom Moskwin bije aż do ziemi, / Po Uhrę ustępnie granic z miasty sweni...[...].

⁹⁶ Ten pat: [...] Tatar wielkość za Wołgą rzeką zbil na głowę, / A pojmanyh do Litwy zapędził połowę. / Toż uczynił Przekopsmkim, a Ruś Podolany / I do końca pod swoje moc podbił z hetmany [...].

⁹⁷ Zalecenie marsowe pogoniej Wiel. Ks. Litew., S. Daugirdas, *Genealogija...*, p. 67: Granice sławnej Litwy tak pomknione były / Aż po Uhrę potężną rzekę zachodziły, / Od Kijowa sześćdziesiąt mil aż do Putwila, / A z Polocka po Możajsk ośmdziesiąt i mila. / Z Witebska mil siedmdziesiąt aż do Nowogroda, / Dziś widzimy jak wielka w tych granicach szkoda. [...]; Ugros upės, kaip valstybių erdvę žyminčios ribos, faktas minimas dar keliuose kūrinių epizoduose. Pvz.: S. Daugirdas, *Genealogija...* p. 92: Wasila też poraził, kniazia moskiewskiego, / Lud mu wszytek na głowę zbil choć zięcia swego, / Granice z nim po Uhrę rzekę sam zalożył, / Dań mu ułożył [...], Potomstwo Książąt Litewskich i Żmojdzkich, z narodu Palemona Patriiusa, i Księżęcia Rzymkiego idące.

Kaip matyti, šiame tekste kuriamas Lietuvos imperijos mitas, išgryninant Lietuvos erdvės pojūčio perspektyvą, primenant, jog lietuviai turi istorinės erdvės legitimacijos teisę ne tik į rusų sostinę Kijevą, bet ir į Didįjį Naugardą⁹⁸. Žvelgiant į XVI a. naratyvinių šaltinių kontekstą akivaizdu, jog M. Strykovskio „Dorybės šauklyje“ bei juo sekusio S. Daugirdo kūryboje, o taip pat ir daugelyje kitų čia analizuotų naratyvinių šaltinių bene stipriausiai yra išreikštas autoritarinės valdžios imperatyvas, kas sustiprina argumentaciją, jog XVI a. intelektualai valstybės gyvybinės erdvės sampratą grindė imperinės valdžios parametrais, tarsi atkartodami 1447 m. paskelbtos Kazimiero privilegijos pagrindinę nuostatą, o vėliau ir Pirmojo Lietuvos Statuto vieną iš reglamentų, jog kiekvienas valdovas turi saugoti LDK žemių sienas Vytauto pavyzdžiu bei pagal galimybes plėsti valstybės žemes⁹⁹.

Apibendrinant pasakytina, jog lietuviškosios raštijos klotuose paslėpta LDK politinės ir kultūrinės realybės vizija turėjo rimtą pagrindą – būtent valstybinės erdvės vientisumo iliuziją, be kurio nebuvo įmanoma kalbėti apie valstybės kaip regiono politinės galybės istorinę egzistenciją ir juo labiau – koegzistenciją su kitomis regiono jėgomis.

Žvilgsnis į Lietuvos valstybės teritoriją Vakarų Europos ir lenkų autorių akimis. Imperatoriaus Maksimilijono I diplomatas S. Herberšteinas XVI a. pirmojoje pusėje porą kartų su diplomatine misija buvo siunčiamas į Maskvą. Jo kelionės maršrutas driekėsi per Lietuvos teritoriją. Keliautojas, vykdydamas diplomatinio pobūdžio misijas, buvo aplankęs ne vieną valstybę; tai formavo S. Herberšteino geopolitinę savivoką, skatino fiksuoti įvairaus pobūdžio žinias, išryškinančias aplankytų kraštų socialinį ir politinį savitumą. Ne išimtis ir Lietuvos valstybė. Diplomato pastabos leidžia manyti S. Herberšteiną puikiai suvokusį LDK erdvės niuansus ir jos teritorinę perspektyvą. Dalydamasis savo išpūdziais apie Lietuvos kovas su totoriais ir jos santykius su Maskvos valstybe, diplomatas taip apibūdina Lietuvos geografinę padėtį ir perteikia jos erdvės pojūtį: „Lietuva yra greta Moskovijos. Aš turiu galvoje ne tik kraštą siaura prasme, bet ir visas besiribojančias sritis, kurios vadinamos Lietuva. Ji tęsiasi ilga juosta nuo Čerkasų miesto, įsikūrusio prie Dnepro, iki pat Livonijos.“¹⁰⁰ Pristatyda-

⁹⁸ Algirdo valdymo laikotarpiu pasiekti teritoriniai laimėjimai S. Daugirdo įvertinami tokiais žodžiais: [...] *Państwo swoje rozmnożył, Ruś wszystkiej podbiwszy, [...] S. Daugirdas, Genealogija...*, p. 87. Teiginys, jog Algirdas „valstybę savo plėtė, Rusią nukariavęs“, gali būti interpretuojamas kaip valstybės gyvybinės erdvės plėtros kryptį pagrindžiantis faktas.

⁹⁹ Panašią poziciją yra išsakęs ir D. Kuolys, teigęs, jog lietuviškasis imperializmo dvelksmas itin ryškiai formavo XVI a. pabaigos LDK politinę ir kultūrinę sąmonę. Žr. plačiau: D. Kuolys, Lietuviškojo imperializmo tekstai, *Sietynas*, 1990, t. 9, p. 180.

¹⁰⁰ S. Herberstein, *Rerum moscoviticarum...*, p. 103–104. Cituotas vertimas į lietuvių kalbą iš: Imperatoriaus pasiuntinio Herberšteino 1517 ir 1526 metų kelionėse surinktos žinios, *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, Vilnius, 1983, p. 55.

mas epizodą apie totorių plėšiamą Seversko sritį S. Herberšteinas savo pasakojimą konstruoja įvardydamas valstybes skiriančias ribas; diplomatas mini, jog apiplėšę dalį Seversko srities, totoriai pasuko keliu į Lietuvą, bet priėję *prie pat sienos*, staiga pakeitė judėjimo kryptį¹⁰¹. Valstybės ribų samprata autoriaus tekste išryškėja ir įvardijant LDK bei Maskvos gamtinę sieną Ugros upe, teigiant, jog kitados ši upė dalino minėtų valstybių erdves¹⁰².

Daug detalesnis LDK teritorijos vaizdas išryškėja lenkų autorių darbuose, kuriuose galima rasti panašios tematikos gvildenimą kaip ir lietuvių autorių kūryboje: čia patenka polemika apie Voluinės ir Podolės žemių priklausomybę, čia svarstoma ir Vytauto sukurtos LDK istorinės erdvės legitimacijos galimybė. Ši tematika neabejotinai veikė lenkų autorių naratyvinį diskursą.

Vienuose tekstuose rasime užuominų apie LDK erdvės istorinės legitimacijos būtinybę, kituose – priešingai, Lietuvos valstybės erdvė tarsi suvokiama tik kaip Lenkijos teritorijos priedas. Pavyzdžiui, M. Miechovita, savo kronikoje daug dėmesio skyręs Lenkijos teritorinio modelio aprašymui, pateikia užuominų ir LDK valstybės erdvės vertinimą. M. Miechovita mini, jog šiaurėje Lenkijos siena atsiremia į Baltijos jūrą, Livoniją, Maskvą ir Lietuvą, priklausomą nuo Lenkijos valdžios¹⁰³. Susidaro įspūdis, jog Lietuva tėra tik žemės pakraštys, neturintis savo valstybingumo tradicijos.

Lietuvos valstybės erdvės metmenys įprasminami ir Bernardo Vapovskio kūryboje. Čia didžiausias dėmesys skiriamas pietvakarinei Lietuvos ir Lenkijos valstybių ribai; LDK rytų teritorinės kaimynystės klausimas nagrinėjamas menkai. Vertinant išlikusią B. Vapovskio kronikos dalį matyti, jog čia iš tiesų dominuoja ikirikščioniškos Lenkijos valstybės geografinės erdvės diskursas. Nenuostabu, pastarasis intelektualas bene svarbiausiu autoritetu laikė M. Miechovitos darbus¹⁰⁴. Iš jo perėmė ir kai kada tendencingas istorinių įvykių traktuotes. B. Vapovskis, kalbėdamas apie Voluinės ir Podolės žemių teritorinę priklausomybę teigia, jog niekas niekada neabejojo, jog Voluinė ir Podolė bei Lietuvos Brestas ir viskas, kas tarp Pripetės ir Bugo upių driekiasi, teisėtai priklauso Lenkijos valstybei¹⁰⁵. Voluinės ir Podolės žemių klausimas B. Vapovskio kronikoje yra akcentuojamas daugelyje vietų kaip istorinis ekskursas ar kaip iliustraci-

¹⁰¹ S. Herberstein, *Rerum moscoviticarum...*, p. 103–104.

¹⁰² С. Герберштейн, *Записки о Московии*, с. 142: *Глубокая и мутная река Угра начинается неподалеку от Дорогобужа в лесу и изливается в Оку между Калугой и Воротынском. Эта река некогда отделяла Литву от Московии.*

¹⁰³ M. Miechovita, *Chronica Polonorum*, p. III: *[...] A septetrioie uero habet mare balteu, Liuania & Moskouiam, Lithuania etenim in forte polo noru cessit [...].*

¹⁰⁴ J. Szujski, Bernard Wapowski i jego kronika, s. xxiii–xxx.

¹⁰⁵ B. Wapowski, *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 2, s. 34–37.

ja, išryškinanti Lenkijos politinį pranašumą, jos istorinę teisę į šias teritorijas. Paminėsim tik charakteringiausius epizodus, leidžiančius spręsti apie abiejų valstybių poreikį kontroliuoti savo teritorijų ribas ir erdvę. Pavyzdžiui, 1448 m. bendrame Liublino seime lietuviams reikalaujant išmesti iš Horodlės akto neva lietuvių tautą niekinančius žodžius apie Lietuvos ir Rusijos žemių jungimą į Lenkijos karalystę, lenkai randa kuo atsikirsti, vėlgi išskeldami minėtų žemių teritorinės priklausomybės klausimą, kartu akcentuodami tai, jog pats Vytautas prieš mirtį laidavo, jog šios žemės, išskyrus karalių ir Lenkijos karalystę, niekam kitam negali atitekti¹⁰⁶. Aprašydamas 1459 m. Piotrkovo seimo įvykius, B. Vapovskis primena vieno lenkų pasiuntinio kalbą, kurioje vėlgi buvo paliestas Voluinės ir Podolės klausimas, teigiant, jog Lucko, Drohičino ir Bresto pilys, o taip pat Voluinė ir Podolė teisėtai priklauso Lenkijos valstybei¹⁰⁷.

Nors Krokuvos vyskupas Zbignevas Olesnickis buvo viena svarbiausių politinių figūrų, turėjusių didelės įtakos nesėkmingam Vytauto bandymui karūnuotis, visgi pastarasis asmuo 1429 m. kreipdamasis į Vytautą būtent karūnavimo galimybės perspektyva, pripažįsta jo visomis kryptimis sukurtos valstybės teritorinę galybę, minėdamas iki Juodosios ir Kaspijos jūrų nusidriekusią valstybės erdvę¹⁰⁸. B. Vapovskis savo kronikoje fiksuoja dar vieną įtikinamą siužetą, pagrindžiantį LDK gyvybinės erdvės diskursą, aprašydamas Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio 1456 m. susitikimą su lietuvių pasiuntiniais. Karalius, prisimindamas savo brolio Vladislovo karinį žygį prie Varnos, kartu pateikia ir savo įsivaizdavimą apie Lietuvos valstybės erdvę, teigdamas, jog LDK valstybės sienos tokios plačios, jog jas vos ne vos apvažiuoti galima¹⁰⁹. Kaip matyti, LDK erdvės diskursas B. Vapovskio kronikoje atskleidžia keletą Lietuvos ir Lenkijos valstybių geopolitinės žiūros plotmių. Viena vertus, Lenkija pristatoma kaip tikroji regiono šeiminkė, kurios erdvės pojūtį sustiprina Voluinės ir Podolės žemių istorinė legitimacija; kita vertus, kalbant apie rytų kaimynystės geopolitinę perspektyvą, Lietuvos valstybės erdvė vertinama jau kitu žvilgsniu, ne viename kronikos epizode teigiant, jog lietuviai stepėj savo teisę įvedė, tokiu būdu pripažįstant buvusį šios valstybės gyvybinės erdvės poreikį ir jo įteisinimą.

¹⁰⁶ Ten pat, t. 3, p. 36–37: [...] *Witold przed śmiercią, aby żadnej krzywdy Polsce nie wyrządzić, ustanowionych przed siebie starostów podolskich i wołyńskich przysięgą zabowiązał, po jego zgonie, nikomu prócz króla i królestwa polskiego zamków podolskich i wołyńskich nie oddawać...* [...].

¹⁰⁷ Ten pat, p. 381–382: [...] *zamki lucki, drohicki i brzeski, że Wołyń i Podole, aż pod Dniepr i morze czarne należą do Polski...* [...]. Apie Podolės ir Voluinės žemių teritorinės priklausomybės klausimą, nagrinėjamą panašių diskusijų kontekste, taip pat žr.: ten pat, p. 164–165, 478–479.

¹⁰⁸ Ten pat, t. 2, p. 73: [...] *państwo twoje od zatoki sarmackiej aż do morza czarnego i kaspijskiego, do Donu, prawie do ostatnich granic północy i od wiecznych lodów...* [...].

¹⁰⁹ Ten pat, t. 3, p. 295–296: [...] *której rozległe granice zaledwoby objechać zdołać...* [...].

Panašiai LDK erdvės sampratą grindė ir dar vienas lenkų autorius – Martynas Bielskis. Pastarasis intelektualas buvo artimai susipažinęs su B. Vapovskio, M. Miechovitos darbais, todėl savo kūrinyje dažnai trafaretiškai atkartojė anksčiau minėtų autorių mintis¹¹⁰. Antra vertus, tai leido autoriui susisteminti žinias ir pateikti savo asmeninius vertinimus. Pavyzdžiui, M. Bielskis kritiškai pažymi, jog požiūris į Voluinės ir Podolės žemių teritorinę priklausomybę kronikose įvairuoja, čia pat pridurdamas, jog tik lietuviškose kronikose tvirtinama, esą vykęs piniginis sandėris tarp Vytauto ir Jogailos dėl šių žemių¹¹¹. M. Bielskis konstatuoja, jog 1453 m. Parčevo seime ši problema galėjo būti išspręsta abiejų pusių kompromiso suradimu. Nes lenkų kronikose nėra rašoma apie jokių pinigų mokėjimą, todėl lietuvių pozicija turėtų būti lankstesnė šiuo klausimu, galų gale pripažįstant lenkų istorinį teisėtumą į šias žemes.

Lenkų ir lietuvių kaimynystės problematika M. Bielskio kronikoje yra pateikiama iš Lenkijos valstybingumo pozicijų, o pristatydamas LDK Rytų klausimą, autorius faktus vertina objektyviau. Lietuvos valstybės erdvės sampratą išryškina teritorinių netekčių fone. Ypač akcentuojama paskutinių XV a. dešimtmečių situacija, kai Lietuva prarado bene trečdalį turėtos teritorijos¹¹².

Tyrimo požiūriu didesnę smalsumą žadina M. Bielskio sūnaus Joachimo kronika¹¹³. Joachimas Bielskis dalyvavo diplomatinėse misijose valdant Steponui Batorui, 1588–1590 m. buvo paskirtas Zigmanto Vazos sekretoriumi¹¹⁴. Pastebėtina, jog šio asmens kronikos chronologiniai rėmai itin siauri – bene tik vienas dešimtmetis, tai yra laikotarpis, kai pats autorius tiesiogiai dalyvavo valstybės gyvenime. Daugiausia dėmesio darbe skiriama Lenkijos politinei padėčiai pristatyti, nuo Stepono Batoro iki Zigmanto Vazos atėjimo į valdžią. Detaliai pristatoma tarpuvaldžio politinė terpė, taip pat pateikiami smulkmeniški karų su kazokais epizodai. Tokia siužetinė perspektyva skatina manyti, jog tekste itin išplėtota ir geopolitinė nuovoka. Tačiau geopolitinis problemų vertinimo matmuo anaipol nežymus, tiesiog išstirpstantis faktografiniame įvykių atpasakojime, pateikiant tik šykščias užuominas apie LDK erdvės refleksiją.

¹¹⁰ M. Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, p. 83.

¹¹¹ M. Bielski, *Kronika Polska (Księgi 4)*, s. 37–38.

¹¹² Ten pat (*Księgi 4, Ciąg dalsze*), p. 17: [...] *A w ten czas Iwan Kniaź Moskiewski wziął w Litwie Nowogrod wielki z wielkimi skarby [...].* Ten pat, p. 17: [...] *ale nic nie pomogło: iechali do Moskiewskiego Iwana, y spieścili mu Siewerską ziemię wszystkie [...].* Ten pat, p. 36–37: [...] *Roku 1493 Iwan Wasilewicz Wielki Kniaź Moskiewski, mając czas y pogodę za nowego panowania Alexandrowego, na początku zimy podniósł woynę na Litwę, y wziął Wiaznę, Chlepin, Mieszczok, Lubociesk, Mszczęnsko, Serpokocho, y włości inszych bardzo wiele w Siewierskiej ziemi [...].*

¹¹³ *Joachima Bielskiego Dalszy ciąg Kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*

¹¹⁴ Žr. plačiau: F. M. Sobieszczański, *O życiu i pracach piśmiennych Marcina i Joachima Bielskich, Joachima Bielskiego Dalszy ciąg Kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, s. I–CVI.

Neabejotinai karų su kazokais perspektyva tiesiogiai sietina su valstybės gyvybinės erdvės įvardijimu, tačiau J. Bielskis šios perspektyvos savo tekste neplėtoja¹¹⁵.

Apibendrinant lenkų autorių tekstuose slypinčią LDK erdvės koncepciją pastebėtina, jog čia ypač daug dėmesio yra skiriama būtent valstybių kaimynystės ginčus žadinusiai Podolės ir Voluinės žemių problematikai, aiškinant ją Lenkijos valstybingumo rėmuose. Dėmesys LDK rytinėms teritorijoms yra skiriamas, tačiau erdvės pojūtis yra perdėm savininkiškas. Darytina prielaida, jog Lenkijos nuopelnai užtikrinant Lietuvos teritorijos plėtrą ir erdvės stabilumą yra itin dažna siužetinė linija Lenkijos kronikose, turinti aiškų ideologinį pagrindą, jog lenkai yra pranašesni ir jeigu ne jų karinė parama, Vytautas nebūtų pasiekęs tokių ryškių teritorinių pergalių.

Išvados

XVI a. naratyviniuose šaltiniuose fiksuojamas LDK, kaip regiono geopolitinės jėgos, įvaizdis atskleidžia specifinį valstybės erdvės diskursą, kurio svarbiausiu pamatu laikytina XV a. pirmosios pusės Vytauto sukurtos valstybės koncepto refleksija. Būtent XVI a. ryškūs LDK teritorijų pradimai padėjo įsitvirtinti Vytauto, kaip užkariautojo ir kaip valstybės erdvės kūrėjo, įvaizdžiui.

Išties, valdant Vytautui Lietuvos valstybė atgavo laikinai prarastą Žemaitiją, išplėtė valdžios įtaką Smolensko žemei, įsiskverbė į neapgyvendintus stepių plotus tarp Dniestro ir Dniepro. Ši Lietuvos geopolitinės įtakos, siekusios net Juodosios jūros krantus, koncepcija XVI a. raštijoje tapo mitologizuotu valstybės vaizdiniu, dirginusiu intelektualų sąmonę ir skatinusiu ieškoti alternatyvių šio vaizdinio įprasminimo formų to meto pasaulėvaizdžio kontekstuose.

XVI a. antrojoje pusėje svarstant unijos su Lenkija projektų galimybes, minėtas stiprios valstybės, turinčios aiškiai apibrėžtą teritoriją ir ją įprasminantį valdymo mechanizmą, klausimas tapo ypač aktualus. Tačiau XVI a. tekstuose atsiskleidžiantis valstybės geopolitinis statusas gana selektyvus, nes Lietuvos valstybės ekspansijos mastai ėmė tirpti jau XV a. pabaigoje. Nepaisant to, mentalinėje valstybės sąmonėje įsigalėjęs fiksuotas XV a. pirmosios pusės valstybės teritorinis vaizdinys konservavo galimybę adekvačiai vertinti istorinių pokyčių tendencijas ir skatino kurti valstybės egzistencijos modelius būtent minėto diskurso rėmuose.

¹¹⁵ Pavyzdžiui, pristatydamas 1596 m. situaciją ir pavojų iš kazokų pusės J. Bielskis lyg tarp kitko tame kontekste pamini: *Była to Commissia na rozgraniczenie Podlasza od Xięstwa Litewskiego: zwaszcza z Wojewodztwem Brzeskim y Powiate Grodzińskim*, ten pat, p. 274. Arba autorius mini, jog be kitų klausimų svarstymo, 1598 m. Varšuvos seime taip pat buvo sprendžiama ir teritorinė problematika, kaip antai: vietovių žymėjimo Podolėje ir Rusios žemėse klausimas, ypač Polesės, Bresto ir Gardino pavietų; taip pat minima, jog reikia paženklinti ribas tarp Breslaujos pavieto ir Kuršo kunigaikštystės, tarp Podolės ir Valachijos ir kt. žemių, ten pat, p. 310.

XVI a. naratyviniame diskurse Lietuvos valstybės erdvės modelis yra daugiaplanis ir orientuotas įvairiomis kryptimis. Kitaip tariant, viename ar kitame naratyviniame šaltinyje LDK sienų istorijai skiriama nevienodai dėmesio. Matyti, jog didžiausias tekstų autorių interesas buvo susijęs su valstybės Rytų ir Pietvakarių erdvės pojūčio išryškinimu; dėmesys LDK šiaurinėms ir vakarinėms sienoms buvo kur kas menkesnis; su šiomis pasienio zonomis susijusi informacija naratyviniame diskurse beveik nėra reflektuojama. Minėti valstybės erdvės pakraščiai XVI a. naratyviniuose šaltiniuose iš esmės dominuoja kaip stabilus teritorinis konstruktas, nekeliantis pernelyg daug politinių diskusijų. O štai sudėtinga geopolitinė situacija, besiklosčiusi valstybės rytiniame pakraštyje, teritorinių pokyčių pagreitį įgijusi paskutiniais XV a. dešimtmečiais, bei jau XV a. pirmojoje pusėje užprogramuotas Lenkijos ir Lietuvos teritorinis konfliktas dėl Podolės ir Voluinės, gana dažnai atsidurdavo XVI a. intelektualų dėmesio centre.

Lietuvos metraščių tradicijoje konkrečių geografinių detalių apie valstybės erdvės, jos ribų klausimą nėra daug, jos dažnai tėra tik simbolinės, persmelktos emocine priklausomybe Vytauto asmeniui; nepaisant to, tvirtintina, jog geopolitinis LDK matmuo yra gana aiškus, išryškinantis santykių su kaimynais foną, pagrindžiantis geopolitinės tapatybės gyvybingumą. LDK kultūrinėje terpėje kūrusių autorių tekstams būdinga žanrinė įvairovė ir siužetinių linijų takoskyros; tai šiek tiek komplikuoja tekstų politinių poteksčių vertinimus. Akivaizdu viena, jog valstybės erdvės problematikos akcentavimas buvo neatsiejamas nuo individualių autorių potyrių, interesų, gebėjimo mąstyti geopolitinėmis kategorijomis, o tai leido sukurti daugiaplotmę valstybės erdvės sampratą. Lenkų kronikų siužetuose LDK ekspansyvi teritorinė perspektyva vertintina kaip realus ir pripažintinas faktas, tačiau akcentuojama buvus būtina Lenkijos politinę ir karinę paramą, kuri būtent ir užtikrino LDK gyvybinės erdvės įtvirtinimo rytuose galimybę.

Apibendrinant pastebėtina, jog XVI a. naratyviniai šaltiniai atidengia praeities istorijos interpretacijų sluoksnį, istorinių vaizdinių ir mitų paraleles. Tai neišvengiamai veikė Lietuvos politinės ir tautinės tapatybės formavimąsi. Vienas svarbių ir intelektualų vaizduotę dirginusių praeities vaizdinių – tai Lietuvos teritorijos pojūčio refleksija, kuri tapo pamatine valstybės geopolitinės tapatybės konstravimo dalimi, atskleidusia autoritarinės valdžios poreikio būtinybę, leidžiančią teigti, jog LDK autoriai gyvybinę valstybės erdvę suvokė imperijos pavidale.

THE SPACE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA: GEOPOLITICAL PERSPECTIVE IN THE SIXTEENTH-CENTURY NARRATIVE TEXTS

Summary

LAIMA BUCEVIČIŪTĖ

In the present study prospects of statehood, geopolitical position and territorial dynamics of the Grand Duchy of Lithuania are analysed through the angle of the literary heritage. The base of sources for the research consists of the most characteristic narrative texts by Lithuanian, Polish and Western European authors of the sixteenth century, which are used to identify perception models of the GDL territory and space, highlighting a variety of interpretive schemes. The texts of the research are analysed for details distinguishing the mental or specific territorial model of the state, its vision and geopolitical identity. The sixteenth-century written heritage is treated as a reflection of the social and political reality in the discussed period, virtually ignoring literary or artistic-aesthetic values of works. The image of the GDL as a geopolitical power of the region documented in the sixteenth-century narrative sources reveals a specific discourse of the space of the state mostly emerging from the reflection of Vytautas' state concept created in the first half of the fifteenth century. Substantial territorial losses of the sixteenth century contributed to establishment of the image of Vytautas as a conqueror and a creator of the state's space. The sixteenth-century narrative discourse discloses a multifaceted model of the space of the Lithuanian state oriented in many directions. In other words, one or another narrative source lay a different emphasis on the border history of the GDL. Apparently the greatest interest of text authors was associated with highlighting the spatial sensation of the east and southeast of the state; the northern and western borders of the GDL received a far lesser attention and the information related with the latter frontier areas is hardly reflected in the narrative discourse. The said peripheries of the state's space in the sixteenth-century narrative discourse are essentially dominating as a stable territorial construct which is not subjected to too many political discussions. However, the complicated geopolitical situation developing at the eastern borders of the state and undergoing rapid territorial changes in the late fifteenth century along with the territorial conflict between Poland and Lithuania over Podolia and Volynia already programmed in the first half of the fifteenth century quite often came into focus of the sixteenth-century intellectuals. The tradition of Lithuanian annals does not provide a lot of specific geographical details about the issue of the state's space and its boundaries; they are frequently only symbolic, permeated with the emotional dependence on Vytautas' personality. However, we might claim that the geopolitical dimension of the GDL is quite conspicuous and reveals the background of relations with neighbours as well as substantiates vitality of the geopolitical identity. The expansive territorial perspective of the GDL in plots of the Polish chronicles should be considered as an actual and recognizable fact, though they emphasize

the necessity of Polish political and military support which supposedly ensured the possibility of establishing the vital space of the GDL in the east.

Gauta 2008 m. spalio mėn.

Laima Bucevičiūtė (g. 1982), istorijos magistrė, Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė. Tyrinėjimų kryptys: istorinė geografija; istorinė kartografija; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų istorija.

Adresas: Vytauto Didžiojo universitetas, Istorijos katedra, K. Donelaičio g. 52, Kaunas, LT-3000.

El. paštas: l.buceviciute@bibl.vdu.lt, laima82@yahoo.com